

Невена
НЕДЕЛЧЕВА

Всичко е
за ДОБРО

РАЗКАЗИ

НЕВЕНА НЕДЕЛЧЕВА

ВСИЧКО Е
ЗА ДОБРО

РАЗКАЗИ

СОФИЯ
1947 г.

ВСИЧКО Е ЗА ДОБРО

Звънецът плахо се разнесе из стаята и замря. Жената, която шиеше, трепна, но наведе ниско глава. Мъжът четеше вестника си, а децата се занимаваха в стаята си.

Сякаш треперяща ръка отново натисна звънеца и плахият му звън пак изпълни стаята.

— Той ще е пак, познавам го по звъненето, — каза мъжът с троснат глас и намести очилата си.

Жената стана с тръпнещо, свито сърце, като недоумяваше какво да прави.

— Слушай — обърна се мъжът към нея — да се разберем веднаж за винаги. Аз не съм се оженил за целия ви род... Най-после... Или... И той не довърши. Жената се присви като под удари на камшик, засуети се малко из стаята и, когато за трети път плахият звън се разнесе из стаята, тя отвори вратата, мина през коридора и отвори външните врата. Посрещна я студен вятър, примесен със снежинки. На стълбите стоеше той. Тя знаеше това, но пак попита:

— Иво, ти ли си?

— Да, аз съм, Лина.

— Какво искаш? — попита го тя, когато той помери да влезе в коридора. Той се спря изведнъж. Вятърът брулеше, снежинките танцуваха около него и сякаш му се надсмиваха за нещо. Той повдигна глава да види сестра си. Привечерният сдрач не позволи да види лицето ѝ, но гласът ѝ, хладен и чужд, наново докосна слуха му и го запита пак:

— Какво искаш?

— Какво искам? — Търсих сестра си, но нея я няма тук, затова нищо не искам. И той поиска да си тръгне, но тя го хвана за ръката, тръсна я и му каза: — Ти трябва да си намериш работа, така не може, не си дете! Всички работят и ти трябва да работиш! — В гласа ѝ прозвуча хладен упрек, който като студен вятър нахълта в сърцето му и обрулваше красивите и нежни чувства, които хранеше от дете към сестра си. — Да — продължаваше да му говори тя, като го държеше за джобовете на палтото му — ти трябва да работиш, никой не ти е задължен.

— Знам — процедиха стиснатите му от болка зъби — знам, но къде? Къде да работя?

— Търси, ще намериш!

Той постоя още един миг, после се обърна, слезе по стълбите и се изгуби в полумрака. Вятърът свиреше, снежинките прехвърчаха и танцуваха около него, а в сърцето му още се отекуваше хладният глас на тази, която му бе някога сестра... Той имаше само нея. Тя му бе едничката упора... А ето сега и нея я няма... Там стои една жена на богат мъж с две хубави деца. Но тя не е неговата сестра... Сърцето му горчиво заплака. Хладните снежинки моментално се стопяваха върху бузите му, по които, той без да сеща, течеха горещи сълзи. Той бе загубил всичко в света — и вярата, и надеждата, и упованието... В душата му се бе вмъкнало съмнението и рушеше всичко, всичко...

Лина постоя още няколко мига на прага и гледаше как изчезва в тъмнината фигурата на братчето ѝ, което сякаш отнасяше със себе си част от нейното сърце, после затвори вратата и, като се захлюпи на една от стените на тъмния коридор, заплака. Нещо се разкъсваше в нея. — Къде ще отиде сега той —

мислеше си тя — в тая веялица и студ? Има ли клечка дърва? Ял ли е от вчера или от оня ден? И какво можеше да направи тя за него?

Тя стискаше зъби, но мъката бе тъй силна, болката тъй дълбока, че тя не можеше да се въздържа и глухи ридания се отекваха от гърдите ѝ. „И какво ще прави той сега — продължаваше да си мисли през сълзи — къде ще ходи в тая тъмна студена нощ? Ако той бръкнеше в джоба си и намери това, което му бе пунала без да му каже, той ще има поне за храна. Но ако джобът му е скъсан? Ако са изпаднали без да ги види?... И най-страшни и ужасни картини рисуваше нейното въображение, а сърцето ѝ се свиваше и плачеше от болка.

„Да работи — мисли си тя — но къде? Да беше си взел поне изпитите... Да беше му помогнал мъжът ѝ, докато си вземе изпитите, тогава по-лесно би могъл да си намери работа, а така!... А той, мъжът ѝ, има, има... И тя отново се заливаше в сълзи в хладния тъмен коридор,

— Лина — извика мъжът ѝ, разтворил вратата на стаята — Лина!

— Какво? — попита тя през сълзи.

— Какво правиш там?

— Нищо!

— Но защо не влезеш тук?

— Ще влиза.

Когато тя влезе и той я видя със зачервени от сълзи очи, не се стърпя и избухна в поток от думи. Тя мълчеше, само сълзите ѝ тихо капеха.

— Аз знам — викаше ядосан той — ти децата си не жалиш толкова, колкото братя си. Все за него, все за него. Не те ли виждам? Той не е бебе, да върви да работи. Дарби имал, какви дарби? Все за него ще ми плачеш. Колко пъти съм ти казвал, за тебе съм се оженил, не за братя ти, да го храня и

него. Ако го много обичаш, хайде, още тая вечер върви при него, развивай му дарбите, гдето ги няма. Какъвто е брат ти, такава си и ти, такъв е и целият род, дотегнало ми е вече. Махай се от главата ми, казал съм ти това не веднъж. Ако, плачеш за брата си, върви си, не искам да те зная. Ти него жалиш и обичаш повече и от мене, мислиш, не го ли виждам? Но аз такава жена не искам, разбери го веднъж за винаги. Или си гледай работата и децата, или пътя ти е отворен. Върви гдето щеш, но в къщата си не те искам . . . Някой път, няма да се стърпя и ще те набия най-последно, че да ме познаеш кой съм.

Жената слушаше и се навеждаше все по-ниско от тежките думи, които се стоварваха като удари върху нея, а сълзите ѝ продължаваха да падат безмълвни. Тя не продума нито дума. Не му каза, че брат ѝ за нея е още почти дете . . . че е останал съвсем от малък сираче, без баща и все сам, с труд и мъка си е пробивал път . . . Че той си е лягал гладен и е осъмвал в студена стая. Че е учил при големи незгоди и всеки намек да му помогне е бивал отхвърлян от мъжа ѝ със същия поток от груби думи и същите заплахи . . . Че ако Бог е дал на едного, то е за да помага на тия, които нямат. Той им е дал, за да проявят милостта Му . . . Божията милост да проявят, затова им е дал Бог.

Но тя мълчеше и търпеливо слушаше всичко. Най-последно той се умори от викане, излезе, тръшна вратата след себе си и се заключи в спалнята си . . .

На вечерята децата плахо гледаха сълзите на майка си, после тихо обгърнаха шията ѝ и милваха косите ѝ. О! как обичаха този хубав, тих, кротък вуйчо, който им разказваше приказки, който им измиваше шушоните, вместо слугинята, когато идваше, помагаше им за задачите и изпитваше уроците.

Майката ги гледаше. Те бяха като нея и Иво — брат и сестриче. И се обичаха тъй нежно . . . О! Дано съдбата никога не ги постави на подобно изпитание като нея.

На другия ден мъжът поиска извинение и прошка от Лина, както винаги след такава буря. Той я молеше да забрави тежките думи, уверяваше я в безграничната си обич, обгръщаше я с ласки и нежности . . . Тя се усмихваше, говореше, искаше да забрави и забравяше, но там негде дълбоко в сърцето ѝ оставаше една незатворена рана, която струеше кръв . . .

След пладне той тайно от всички ходи да търси Иво, но не го намери. Върна се дома и нищо не каза. Дните минаваха, Иво вече не идваше. Лина дълбоко в душата си тъгуваше, мъчеше се, плачеше скритом, но никога не каза нищо дума на мъжа си. След известно време той пак ходи да го търси. Казаха, че Иво е излязал от квартирата и не го знаят къде е.

Съвестта полека, полека попълзяваше в душата му и го питаше:

— Къде е това дете? Да, той все пак беше още дете. Какво е станало с него? — продължаваше да го пита съвестта. — Ако твоят син някога изпадне в същото положение и в такава нощ го изпъди мъжът на твоята дъщеря, какво би станало с него? И ти знаеш ли, до кога ще си жив? Знаеш ли до кога, твоето богатство ще е твое? Един случаен пожар, едно земетресение, едно падане и счупване на глава, крак? . . . И ти можеш за една нощ да осъмнеш не това, което си бил. Ти какво направи за този младеж, който винаги те е уважавал и почитал? Знаеш ли какво готви съдбата за твоите деца, които тъй много обичаш?

Той навеждаше глава ниско, ниско и мълчеливо слушаше суровия глас на съвестта, която го намираще навсякъде, където и да биваше той.

— Ти тъгуваш — казваше му гласът — за твоите малки сестрички, които изгуби една след друга през епидемията и жалиш, че поне една от тях не е жива. В твоето въображение никнат споманите и ти въздишаш дълбоко по тях, които в детинството си обичал тъй много.

И, ако една от тях ти потропаше в такава зимна привечер, когато виелицата танцува по улиците, какво би направил? Не би ли скочил, не би разтворил широко вратите и би я прегърнал от радост? Защо забраняваш на жена си да стори същото? Имотът бил твой, парите били твои... А тя не работи ли ден и нощ? Ако ти умреш утре, чии ще бъдат тези пари? Твои ли пак? И ще ги вземеш ли със себе си? . . .

Той махваше с рака, но гласът не стихваше и продължаваше да му говори.

Той ходи няколко пъти в квартирата на Иво, но напразно. Той нито се завръщаше, нито имаше някакъв белег от неговото съществуване. Най-после се реши да срещне и пита другарят му. От него научи, че огпътувал за чужбина, но как и къде, не му казва — обещал да пази тайна.

Когато влизаше в къщи, той виждаше жена си все така тиха, но четеше в погледа ѝ спотаена дълбока мъка по изгубения брат. И никога тя не го запита, и никога никакъв укор не изказа. Тогавата той виде, че тя през всичкото време на техния общ живот е бивала все така тиха, нежна, кротка, любяща.

Времето минаваше. Дните се заменяха със седмици, седмиците с месеци, а месеците с години.

Лина знаеше само, че Иво е в чужбина, но къде е? Как преживява? Не търпи ли там лишения,

глад, оскъдица? О! ако тя тогава му бе казала една ласкава дума . . една утеха . . . а можеше ли да стори това? . . . И въпреки, че сърцето ѝ се разкъсваше от болка заради него, тя бе тъй жестока . . .

Години минаха. Децата отраснаха. Един ден мъжът на Лина влезе в стаята с усмивка и ѝ подаде един вестник. Тя го разтвори, ахна и се зале в сълзи. Там, на първата страница беше образа на нейния брат. Той беше възмажал, сериозен, но от погледа му лъхаше все същата кротост и дълбока замисленост. Тя изтри бликащите си сълзи и прочете под образа: — „Новия гениален труженик в областта на науката, откривател на неизвестни до сега лъчи, които могат да лекуват много болести . . .

Лина притисна до гърдите си вестника, а сълзите ѝ падаха върху ръцете.

Оттогава тя следеше всички вестници, каквото намереше за него се превръщаше в светиня, която прибираще и скътваше в специално чекмедже. Мъжът ѝ ѝ носеше чуждестранни вестници и списания, където образът на младия учен и неговото откритие красеха страниците им. В няколко от списанията, редом до снимката на Иво имаше и тая на стар бялобрад човек, който младият учен е сложил от благодарност и го сочеше като негов благодетел. На едно място имаше кратка биография на Иво и оттам научиха, че в същата нощ, когато той е тръгнал от дома на сестра си, е срещнал свой другар студент, чийто богат, но болен дядо е трябвало да отиде на лечение в чужбина. Всичката трудност била там, че не могли да намерят подходящ човек, който да го придружи и да му слугува. Тогава Иво веднага предложил своите услуги. Приели го и отпътувал с болния старец. Там, от благодарност, старият човек му създал условия да може да се учи и се издигне.

Както изглежда, старецът е обикнал своя прислужник твърде много, за да му стане благодетел.

Минаха се още няколко години. Вестниците писаха за идването на младия откривател. Сърцето на Лина щеше да изхвъркне от радост.

На гарата, между официалните посрещачи, представители на науката, имаше едно младо, хубаво момиче и до нея стоеше нейният по-малък брат. Когато влакът спря и от него слезе този, когото очакваха, те се хвърлиха с радостен вик: — Вуйчо Иво! Той се спря за миг, погледна ги продължително и после ги пригърна сърдечно.

— Къде е майка ви? — бе първият му въпрос.

— Вкъщи е. Вчера внезапно се разболя. От радост, може би.

Последваха официалните приветствия. След това децата на сестра му го поканиха да отидат у дома. На прага на външните врата ги посрещна баща им и ги въведе в стаята, където Лина, опряна на възглавници, ги очакваше. Като видя брат си, тя протегна ръце и извика: Иво!

Той също разтвори ръце, и братът и сестрата се пригърнаха след толкова много години. Лина не можеше да сдържи щастливите си сълзи и да се наравда на своя скъп брат.

След като минаха първите братски приветствия, мъжът на Лина се приближи към Иво, хвана го за ръката и му каза кротко:

— Иво, братко, прости ми, аз бях много жесток към тебе някога, но вярвай, че сега те посрещах с такава радост, не защото си гениален изобретател. Аз тъй много страдах тогава още заради жестокосърдечието си...

Иво хвана ръката на сестра си и тая на мъжа ѝ и, като ги стисна сърдечно, им каза: — Аз съм ви благодарен от сърце за всичко, защото, ако не

беше тогава станало тъй, сега нямаше да съм това... Все пак на вас дължа много и затова само трябва да ви благодаря...

Децата ги гледаха усмихнати, радостни.

— Всичко в добро се обърна — промълви сестрата.

— Да, всичко е за добро — повтори братът и им стисна отново сърдечно ръцете.

КОПНЕЖ ПО РОДИНАТА

Лекарят отпусна ръката му, поклати глава и отмина към друго легло. Болният го проследи с поглед, после се обърна и загледа в прозореца.

О, той знаеше, че не може да се излекува тук. И когато идваше неговият сънародник, той протягаше към него ръце и го молеше:

— Приятелю мой, нареди да ме изпратят в родината, разбери, мене ми трябва роден въздух, родна атмосфера. Тук всичко е чуждо — всичко, а мене ми трябва мекия, топлия лъх на родината. Повярвай ми, приятелю, тук в гърдите ми, в душата ми всичко е оглождено до кости от тия чужди хора, от от чуждите планини, от всичкото чуждо, което виждам наоколо. А моята душа жадува за топлинота, за близост. Искам да си отида дома, там ще оздравея. Там слънцето по-топло грее. Там то праща поизобилно своята светлина. Там цветята цъвят и те галят с цветовете си, а тук всичко е чуждо и всичко граби, граби от тебе. Ограбва душата ти, сърцето ти и в тебе остава само пустота.

Сънародникът го слушаше и очите му се пълнеха със сълзи. Нима не го разбираше? Нима той в привечерни часове не е копнял по милата родина, по бащина стряха, по близки хора, които му бяха свидни на сърцето? Ако да бе имал средства, би го изпратил в родината, но тя беше далеч, много далеч, а средствата не достигаха за такова далечно пътуване. Той ходи в легацията няколко пъти, там обещаваха, но досега нямаше никакъв резултат.

— И днес ще отида — казваше приятелят и се сбогуваше, като искаше да го насърчи и утеши.

Болният лежеше с часове неподвижен и погледът му, вперен в прозореца, бързо преминаваше през него и летеше, летеше с хиляди километри и достигаше бащиното село. Ах, ето . . . ето пращият път, по който вървят коли. Тоя пращан път, колко му е мил и скъп сега! И самият прах, който той гълта, сякаш храни изгладнялата му душа. Ето къщите, плевниците, големите дворове, кошарите и малките цветни градинки, заградени с плет да не ги газят добитъкът. И всичко е тъй мило, тъй скъпо. Душата му се изпълва с радост. Той вдига глава. Наоколо му се усмихват ведрите планини. О, те го посрещат с любов и го канят в своите прегръдки, както някога, като дете, когато тичаше из горите и поляните им. Той им кима весело с глава. Да, ще отиде, но най-първо ще отиде дома . . . И той бързо преминава кривите тесни улички и спира със затаен дъх пред бащини двори. Портата, както винаги, е широко отворена. Големите рошави кучета се хвърлят с радостен лай върху него. Той ги прегръща като родни братя и лицето му се облива цяло в сълзи. Ето, изкача старата белокоса майка, втурва се като луда към него. — Синко, синко, ти ли си?

Врати се разтварят и сестрите тичат. — Брате, дойде ли си — и всички се прегръщат. А той хълца от радост.

— Защо пак плачете? — пита сестрата и държи болния за ръка. Той идва на себе си. Възглавницата е цяла обляна от сълзи. Той гледа сестрата с очи още влажни.

— Изпратете ме в родината — шепне той — изпратете ме. Аз там ще оздравея. Моля ви, сестра, кажете на доктора, тук ще умра, а там, там въздухът, родният въздух ще ме излекува...

И наистина, всички виждаха и съзнаваха, че е необходимо да се изпрати. Това бе един човешки живот и те се чувствуваха задължени да направят необходимото. Лекарят направи постъпки в легацията. Отпусна се безплатен билет. Приятелят трябваше да придружи болния. И макар че той бе съвсем здрав, при радостната вест залитна като болен...

Една сутрин болният бе сдобен в парахода, приятелят му стоеше до него и те заплуваха към жадувания роден край...

Минаха месеци. Болният закрепваше на село, заобиколен от нежните грижи на старата майка и родни близки. Той често казваше:

— О, тука родният въздух храни душата, храни сърцето, а там всичко те граби, граби до дъното!... И той не се уморяваше да гледа разцъвналата круша, гъмжащите пчелици, нацъвтелите в малката градина цветя и погледът му се хранеше, а душата му се изпълваше с тиха радост и тишина.

ДОБРОТО НЕ СЕ ЗАБРАВЯ

По-умните селяни се измъкнаха от кръчмата още като разбраха, каква е работата, а другите останаха да се разправят с непознатия човек. Вън снежната буря бушуваше с такава сила, че пламъкът на газената лампа потреперваше отвреме - навреме и глаговете на говорещите се губеха всред някакъв особен тътнеж, който всички познаваха, откакто се бяха родили — тътнежът на планината при буря.

— Касае се за живот, бе хора, нима не ви е жал?

— А че, господин докторе, не видите ли, каква е веевица и буря? Ние ще изгинеме до един. Ти благодари, че си се спасил по чудо, а за другите не бери грижа.

— Аха, по чудо — добавяше друг — и не другаде, ами на самодивското хорище. Че там посред лято, по бял ден да ми дават хиляди не стъпвам, че сега ли? Где се е чуло и видяло?

— Ами то там лете, като завие онзи ти мивятър, че не ти дава да си поемеш сулука, а сега ще ти вземе душата веднага. Там самодиви играят. Не току така е кръстено самодивско хорище. Малко ли стари хора са ги виждали да играят и лудеят?

— Това е суеверие, бре хора, моля ви, не сте жени, суеверие е! Ще загине онзи човек там, ще го завее снегът.

— Ех, дотолкова ще да му е бил животът — забеляза един от селяните иронично, зачервен от доста изпитото вино. — Пък за суеверието, г-н докторе, ти другиму ги разправяй. Знаем ви ние вас, учените, туй суеверие, онуй суеверие, но ние, които сме се родили и живеем всред тази планина, най-добре знаем,

кое е суеверие и кое не е. Че туй там, гдето пици в дефилето, какво го мислиш?

— Навярно вятър от някакво течение.

— Абе то все е вятър, но нека те завее този вятър, че да видиш, дали ще останеш жив. Там самодиви се гонят и пицят. Зиме завари ли го някого вихрушка и това си е. Най-напред самодивите му вземат душата, да не може да вдъхне и после го затрупват. Ето и лани, най-хубавия ни момък нали така го умориха самодивите? На бас ще се хваща, че можел при вихрушка да мине оттам. Но с такива работи шега не става.

Селяните, обикновено човечни и готови да помогнат, сега стояха каточе ли в гърдите си нямаха сърца и не се трогваха от молбите на непознатия човек, чийто автомобил бе заседнал в това самодивско хорище всред снега и вътре беше болният му приятел.

— Грях ще имате на душата, там един човек загива, а тук сте седнали да ми разправяте дивотии и суеверия. Ако да бих могъл сам, не бих ви молил. Казвам ви, няма да ви бъде току така услугата...

Гласът му се изгуби в подрънкването на стъклата и грохота на планината.

— Абе г-н докторе, ако вие сте луди, ние не сме. Че какво ни мислиш ти? И ние си имаме жена, деца. Като ме завее там в снега, утре кой ще отвори вратата ми да ги погледне. Ако на вас ви е мил приятелят, на нас ни е мил животът.

— Абе то да е на друго място, както и да е. Но ей го преди две недели на същото това място Минко — козарчето падна горе от скалата. Нечисто място е там. Зли сили си играят. Вие, господине, ще дойдете и ще си отидете, но ние, които живеем, откакто сме се родили всред тази планина, знаем, на кое място какво върлува и ако сами не се пазим, няма кой да ни пази.

— Не ви осъждам, бе човеци — каза докторът с глас, в който се преплиташе и мъка по загиващия му приятел, и негодувание срещу това небивало коравосърдечие на селяните и съжаление над жалкото им суеверие. — Наистина, има нещо твърдо, неподаващо се на нищо у този прост народ — заключи с горчивина в себе си докторът и после добави:

— Молих ви, обещавах ви, какво ли не, да дойдете да спасим този болен човек, вие не искате. Това е ваша свобода!

— Не е тук до свободата. Там човек с кон е бил затрупван... Пък и в такова време никой не е намерил живота си на пътя, най-после.

— Тогава аз ще се върна сам.

— Като си луд!

В това време вратата неочаквано се отвори и заедно с лудо нахлулия вятър и сняг в кръмтата влезе блед, едва държаш се на краката млад човек.

Всички селяни станаха отведнаж на крака и в един глас викнаха:

— А бе, даскале, що щеш тука?

Но той каточе ли не ги виждаше, не чуваше и като се обърна към непознатия възрастен човек, каза със слаб хрипкаш глас:

— Хайде, г-н докторе, да вървим... аз ще дойда с вас.

Непознатият човек го гледаше с недоумение. Виждаше бледото му лице, слабата фигура, горящите от температура очи, изпълнени с някакъв странен блясък и не можеше да разбере нищо.

— Хайде, г-н докторе, — повтори му младият човек, — аз ще дойда с вас. Нали там, в планината, е вашият приятел с автомобила?

— Но вие сам се нуждаете от помощ, къде ще вървите?

— Не го слушайте, докторе, — обади се един от селяните — той от две недели е болен. Сега бълнува. Какво стоите, бре хора, — обърна се той към съселяните си — я го хванете, че го занесете в леглото му? Не му ли виждате очите? Бълнува.

— Не, не бълнувам, драги селяни — заговори тихо и хрипящо младият човек — не бълнувам, но аз познавам този човек и заради него съм готов да направя много повече от това да отида в планината в една такава нощ. Вие не го познавате, но аз го зная и помня. В моето детинство има един образ, който никога няма да изчезне, това е неговият. Колко добрини е направил той вие не знаете, но аз зная. Затова на вас е простено да имате каменни сърца, но на мене не! Затова аз ще отида. Хайде, г-н докторе, да вървим. Всеки миг там може онзи човек да бъде затрупан в автомобила със сняг. — И той, като си загърна палтото, тръгна към вратата.

— А, бе даскале, ти луд ли си? Я поглеж, каква фъртуна е вънка.

Но младият човек нито дори се обърна, нито му отговори.

— Я го хванете бе, какво го гледате, или искате да умре на пет крачки оттук. Такъв човек като него не се намира лесно.

Някои от селяните се помъчиха да го хванат, но той отведнаж сякаш се преобрази. Очите му пушаха мълнии и той, като вдигна слабата си ръка, каза отсечено:

— Никой да не се е приближил до мене! Какво като умра? Нали и там горе умира един човек? Какво ви става на вас, нали вие ще останете живи?

— То не е така, даскале. Ти си наш човек, ние за тебе си милеем. Кой утре ще ни учи дечурлигата?

— Учители има много. Друг ще ги учи вместо мене.

— Не е тъй то, ние те познаваме, знаем добрината ти. Никой не може да те замести. По-добър от тебе не можем намери.

— Но за да съм такъв, ето този човек — посочи той към доктора — е причината. А сега махайте се и си вървете при жените и децата.

— Какво ще вървим, не можем те остави тъй сам да вървиш да мреш. Утре наша Марийка да ми ревне... Че тя ми е рекла, при друг даскал няма да ходи да учи. Ако ще мреш ти, и ние с тебе ще мрем!

— Тъй ами, че то можем ли те остави сам да вървиш като се е разлудяла тая хала? И ние ще дойдем!

— Не ми трябват вие. Този човек цял час стои тук и ви моли, а вие сякаш нямате Господ в душата си. Махнете се от очите ми! Хайде, г-н докторе, да вървим. Всяка минута е скъпа. Оставете този народ, който е безжалостен, тъкмо когато неговата милост е най-необходима.

— Немой, даскале, да говориш така. Ами не е за какво да е място. Автомобилът заседнал на самодивското хорище. Знаеш, колко хора не са се върнали оттам.

— И този, болникът в автомобила, няма да се върне, но не от лошото сърце на вашите самодиви, а от вашето жестоко сърце. Но какво ли се разправям с вас? Мен не ми е мил животът, нямам жена и деца. Хайде, г-н докторе — и хванал го за ръката, той го дърпаше към вратата.

Докторът гледаше всичката тая сцена и недоумяваше. Къде можеше да върви с този болен човек, който имаше нужда сега от най-внимателни грижи?

— Хайде да вървим — повтори с особена сила младият човек и хвана дръжката на вратата.

Точно в същия момент вратата се отвори и стрина Неда влезе, завита в шал.

— А бре сине, тука ли си — обърна се тя към младия учител, изкарах си акъла. Той Стойко имал право. „Тичай, — рече, — към кръчмата, там трябва да е...“ Зер нали ти разправи за афтонобила... Хайде прибери се!

— Ти даскале, си иди — каза един от селяните, — пък ние ще идем с човека.

— Стрино Недо, — обърна се младият учител към влязлата жена, — повикай, моля те, Митко и другарите му, те ще ми помогнат да отидем...

— Стой, стрино Недо, младите няма да викаме. Ние ще отидеме. Самодивите ще вземат някого от тях. Ние сме стари и да умрем, живели сме поне. — Или вървете, или аз отивам — каза с особено повелителен тон младият човек.

— Тръгваме, даскале — отговориха няколко души и като загърнаха яморлуците си, тръгнаха към вратата.

— Вземете шейна и дрехи да донесете човека.

— Ще вземем, даскале.

Докторът гледа един миг, после като поръча на жената да прибере веднага младия учител вкъщи, тръгна със селяните към самодивското хорище.

— — — — —
Бяха се изминали две недели от тази паметна вечер. В къщата на бай Стойко, където живееше селският учител, се бяха събрали мнозина край топлата печка в стаята на учителя. Той беше вече по-добре и облегнат на възглавницата на леглото, разговаряше с гостите си. Разговорът винаги се свеждаше към онази нощ, когато спасиха от явна смърт почти затрупания със сняг в автомобила човек.

— И ти даскале, беше решил да отидеш, а? — запита го един от селяните.

— Ти знаеш, че за да дойда, съм решил.

— Знаем те ние тебе, речеш ли, шега няма, правиш го. И затова си те обичаме.

— А този човек, доктора де, наистина, добър човек бил. Ти кайш, го познаваш от малък.

— Да, помня го. Неговият образ никога няма да изчезне от съзнанието ми. Едно време, той беше в нашето село доктор. Тогава той беше млад, а аз бях дете, но от онези деца, които с часове гледаха шишето пълно с бонбони на прозореца на бакалницата и си мечтаеха за него, без да имат възможност да накарат бакалинът да бръкне поне веднаж в стъклото и да им даде за някой лев бонбони.

— Сиромас си бил, с една дума казано — рече един пълен, червендалест селянин.

— Да, да — отговори тихо селският учител. В това време едно дете се втурна в стаята и каза:

— Господин учителю, гости ви идват.

Селяните станаха на крака и по-любопитните заизлизаха навън. Стрина Неда влезе да даде по-добър вид на стаята, но нямаше възможност. На прага застана засменият доктор, а до него младо, непознато момиче.

— Ето, този там, гдето седи облегнат на възглавницата, той спаси татко ти — каза докторът, като посочваше младия учител на момичето.

Учителят, малко изненадан от появяването на гостите, искаше да стане, но докторът го потупа по рамото и рече:

— Не можех да не изпълня желанието ѝ, искаше лично да те види и благодари.

— Няма за какво — каза малко свенливо младият учител, като срещна черните хубави очи на момичето.

— Как няма за какво, благодарение на вас е жив баща ми. Когато е съвсем добре, сам ще дойде да ви благодари.

— Благодарете не на мен, а на г-н доктора.

— Естествено, той е молил, но ако не сте били вие...

— Да, но ако той не бе някога, и аз не бих бил сега.

— Хайде, вие си поприказвайте — обади се докторът — а аз ще отида да прегледам едно дете, за което съм донесъл лекарства.

— Винаги е все същият — каза младият учител, когато докторът излезе последван от стрина Неда, за да го заведе до болното дете.

— Кой? — попита момичето, което бе седнало до леглото на болния.

— Докторът. Така го помня от дете.

— Ти, даскале, беше захванал да ни разправяш за него, че прекъсна.

— Да, г-н Иванов. Вие ме заинтересувахте. Казахте, че на чичко доктора трябва да благодарим, защо?

— Ще ви разкажа. Ние бяхме пет деца едно след друго през година родени. Баща си не помня. Аз бях четвъртият, а сестричката ми, най-малката, се родила един месец след смъртта на баща ми. Как съм живял и отрасъл, един Бог знае, пък и всички знаят. Сиромашията не е невиджано чудо.

— То се знае — каза авторитетно кметският наместник.

— Да... бедни бяхме! Майка ми работеше, за да ни изхрани всички. Веднаж, не помня, колко годишен съм бил, се разболях. Сигурно съм бил много болен, за да се реши майка ми да повика новия лекар, който отскоро беше пристигнал на село. Нищо друго не помня от прегледа, освен, че гледах с особен интерес добре облечения господин. Той ме потупа галовно по бузичката и каза неочаквано:

— Какъв искаш да станеш, като порастнеш?

— Бакалин.

— Тъй ли? — засмя се той — защо?

— За да имам едно шише бонбони.

Не помня, какво той е казал и кога си е отишъл. След не зная колко време, когато се събудих, майка ми ме погали с твърдата си, издраскана от работа ръка и ми каза:

— Виж, чеденце, какво ти е донесъл чичо доктор.

Аз направих неимоверно усилие да погледна и тъй останах неподвижен. Майка държеше пред мене разтворена голяма кутия пълна с шоколадови бонбони. Аз дълго ги гледах и по цялото ми същество се разля чудно блаженство. Майка отпосле ми казваше, че така съм притворил очи и с усмивка съм заспал.

Когато оздравях, тичал съм през няколко улици, за да видя доктора. За мене той не беше като другите човеци. На другата година, когато бях вече ученик и учителката ни разказваше приказки, там където се разказваше за вълшебен човек или за дядо Коледа, аз винаги си го представях в образа на доктора. Пък може би и не само аз, а и всички деца, защото той винаги имаше в джеба си един бонбон, круша, ябълка, понякога и само шарена лъскава книжка от шоколад, които даваше на нас, децата, защото не можеше да не дава. А ние го гледахме с обожание и любов. Когато минаваше по нашата улица, всички деца, кое където биваше, тичахме да го видим и получим тъй желаната от нас негова милувка по бузичката или рошавата глава. Тогава в моята глава се зароди желанието да стана като него. Като порастна да стана като него... През всичките години, докато завърша училището, образът на доктора, който огдавна беше напуснал нашето село, стоеше в моята душа. През най-трудните моменти,

когато съм гладувал и студувал, през затворените си очи аз виждах разтворената голяма кутия с бонбони, които някога държах на колените си през всичкото време, докато оздравея. И от тази кутия се вливаше в душата ми чудна топлина и сили да превъзмогвам всичко.

Учителят замлъкна и се загледа в отсрещната стена. Някои от селяните се позакашляха. Очите на момичето го гледаха широко отворени, събрали съчувствието на сърцето и умилението на душата в хубав топъл поглед.

Един от селяните праметна крак въз крак и рече :

— Доброто не се забравя.

— Точно така — потвърди с авторитетния си глас кметският наместник. — И наш Тончо, всеки ден ми показва онази книжка, даскале, гдето си му я донесъл от града, с шарените картинки.

Учителят леко се усмихна. О, той знаеше колко малко можеше да се направи щастливо едно детско сърчице.

Вратата се отвори. Стрина Неда и докторът влязоха зачервени от студа. Всички селяни станаха на крак. И за тях докторът не беше вече като другите хора. Доброто, което бяха чули за него, го озаряваше като със светъл ореол.

ЗАВЕТЪТ

Когато бях в Скопие учителка, между многото, с които се запознах там, беше и един учител, който ми направи странно впечатление още от първия момент. Очите му бяха черни с някакъв устрем към нещо далечно, а леко посребрените му по слепите очи коси, омекотяваха този устрем и му предаваха благородство.

Никак не зная, кое кара хората да се сближават и понякога тяхната дружба, макар и за кратко време, да оставя в душата дълбок спомен.

Бяхме на конференция и отегчена от дългия реферат, в който не намирах нищо ново, аз излязох в коридора. Не бях изненадана, че видях доста учители, които се разхождаха, или на малки групички край прозорците споделяха тихичко свои впечатления. Тръгнах с цел да излеза по-настрани и като възвих по напречния коридор, видях да върви сам, именно, този отскоро познат мен учител. Като ме видя, леко се усмихна и тръгна към мене. Когато беше съвсем близко, каза:

— Мислех за вас и се радвам, че излязохте.

Погледнах го малко учудена, но той махна с ръка и каза:

— Считам ви за малко различна от другите и затова съм искрен с вас. Вярвам, че ще бъда разбран.

— Да — кимних с глава аз.

— Всичко това, което говорят там, ми е страшно скучно. Думи, думи и само думи. А ако хората говореха по-малко и вършеха повече, навярно по-добре би било. Какво ще ми каже този професор за училището и живота в него? Бил ли е някога учител? Не. Специално за него зная, че не. Какво знае

той за селото? За училището и децата в него? Нищо! Т. е. знае от това, което е чел, или когато случайно е преминавал през селата. Но той никога не е бил в допир със селската душа, никога не е виждал селските деца да припкат по скали и чукари, за да дойдат в училището. И аз бих могъл да му разкажа много повече за тях, отколкото той. Виждал съм толкова неща... Животът може да научи човека повече от кой да е професор.

— Да, — отговорих аз, — но все пак не могат да се отрекат познанията, които дават учените.

— Това е право, но ако тези знания бяха произлезли непосредствено от опита и наблюдението, думите им биха били по-сочни, защото щяха да имат живот. А така, всичко чувствуваш, че е книжно, само книжно...

Замълчахме. Аз мислех, че той е прав и чувствувах, че, наистина, този човек се е учил от живота и то добре се е учил.

— Много ли години сте учителствували? — запитах го аз. Той ме погледна със странния си поглед и каза:

— Доста и на най-различни места. Като ви гледам сега и доколкото съм имал случай да ви виждам, все ми се струва, че вие бихте могли да бъдете жителка на едно от най-чудните селища, в които съм учителствувал. Струва ми се, че ви виждам да вървите из тамошните каменисти, стръмни улички и да ми се усмихвате благо, както жените, които ме срещаха някога там.

Погледнах го с леко недоумяващ поглед, а той, като се усмихна, продължи:

— Животът е тъй чуден и колко много неща не можем да си обясним. Между толкова многото учители само вас видях като жителка от онова село. Там бях учител първите години. И бих казал, най-

хубавите. Боледуването и смъртта на майка ми ме върнаха дома. След това ме назначиха другаде учител и аз никога не се върнах вече там. А и боях се.

— От какво? — запитах аз.

— Може би от себе си. Струваше ми се, че времето прекарано в града и по другите места, гдето учителствувах, ме бяха променили и аз не можех да отида вече там.

— Защо?

— За да не наруша красотата нито в моята душа, нито в душата на тези, които ме бяха приели като свой.

Видях, как погледът му, унесен някъде, се изпълни със златиста светлина. Устните му се усмигнаха със странна усмивка и той говореше, като да виждаше красиво видение.

— Там те всички бяха едно. Земята около селото беше камениста, но горе, в планината, имаха хубави ниви и ливади. Ръжта, ечемикът и картофите даваха винаги изобилен плод. Селището, заселено от двама млади, които са се обичали и забягнали в планината, беше далеч от другите.

Никога няма да забравя времето, което прекарах там. Старците ме имаха за син, младите — за брат, а малките — за баща. Никъде не съм се чувствувал повече у дома си, отколкото в това селище, гдето всички жени бяха майки, всички мъже бяха бащи. Там нямаше сираци.

Когато ме срещаха млади жени с пълни кошници с плодове или с намятани изпрани дрехи върху дървени кобилици, те се спираха разговаряха с мене, като със свой брат, усмивката им биваше блага и сърцето ми си почиваше като при родни сестри. Старците знаеха само едно име с което наричаха по-младите — Сине — име, с което наричаха и мен. Седнал всред тях, аз чувствувах как се струи от

косматите им гърди топла бащина обич и през тези две години забравих, че нямам баща, защото те всички ми бяха такива.

Понякога си мисля, ако светът беше едно такова голямо селище, наистина, никога човек не би се почувствувал сирак и самотен.

Селището не беше голямо. Състоеше се от няколко колена, а всички образуваха задругата. То беше като някакъв оазис, запазило старите си нрави и обичаи, далеч от културата на града и другите селища. Понякога се питах, кое дава тоя благ характер на тези хора. Дали планината, всред чийто пазви живееха или бистрите потоци, които слизаха с буен устрем между склоновете? Или, може би, първата обич на двамата забягнали преди толкова години млади хора, която е преминавала като живи струи от поколение на поколение и е създала този задружен живот?

Те работеха, работех и аз с тях. И тогава имах най-красивото чувство, което съм имал някога в живота си — че съм частица от тях, че съм едно с тях. Чувствувах, как пулсура едно огромно сърце и всички ние — жителите на това селище и аз, бяхме клетки на това сърце, което с всяко свое туптене дава живот на всички и всички даваха живот на него. Никога други път не съм чувствувал, че е грях да кажеш: — Това е мое — както когато бях там, защото да своиш, значи, да ограничиш. А така, всички живееха едни в други и животът нямаше граници.

Всичко това бе преди двадесет години. Тогава тук, в нашата страна, нямаше тези пътища и съвременната култура мъчно проникваше из пазвите на планината. Затова и никога не пожелах да се върна там, исках да имам един светъл кът в душата си — споменът за това селище. Като в слънчево пристанище съм се приютявал в този спомен, когато стра-

дания са гостували в сърцето ми. Тогава мислено тръгнах по стръмните пътеки на селището, изкачвах се по планината, обгръщах с поглед нивите, ливадите и душата ми си почиваше като в бащин дом. Всичко бе едно — и нивите, и ливадите. Хората от селището бяха едно голямо семейство, което ги обработваше заедно и се ползуваха общо от богатата им.

Седнал на някой камък, моят вътрешен взор ги виждаше насядали около огромна трапеза, където децата гледаха със засмяните си очи своите майки и бащи, а старците, с дълбоко спотаена в гърдите обич, искат да запечатат своя завет на синовете си: Обичайте земята, но не я делете, защото тя е като майка, еднаква за всичките си деца. Не я обсебвайте, защото всички ще я оставите, както ние вече я оставяме, защото сме пътници.

Като лъх на зряло жито преминава заветът на старците в душите на младите. Те вдъхват дълбоко и техният поглед, твърд и блестящ, говори без думи, че ще опазят завета.

Ето, разбирате ли сега, защо не съм отишъл вече в това селище? Оттогава аз живея с мисълта това село да се прелее във всички селища. Вие вярвате ли, че ще може?

— Вярвам. Толкова е хубаво! Струва ми се, че видях всичко, което ми разказвахте. Сякаш бях там. Видях младите, усмихнати с блага усмивка жени, старците, калени в дългогодишен упорит труд и младите мъже, поемащи с твърда десница завета на своите бащи: да обичат земята, но да не я делат, защото тя е майка еднаква за всички.

— Харесва ви това, нали?

— Много!

— Така и знаех. Затова и ви видях жителка от това селище. И сте такава нали?

Погледнах го зачудена. Той се усмихна и каза:

— Където и да сме, на който и край на света, ако ние мислим и живеем с този завет, ние сме жители на това селище.

Слушах го приковала поглед в очите му и през тях видях да се люлеят зрелите жита на чудното селище, което се беше разпростряло надлъж и на шир и никъде не се виждаше граница.

Сетих, как някой ме хвана под ръка и видението, обляно в слънце и красота, изчезна. Като се обърнах, видях, че бе една от колежките ми и сивата делничност отново ме обгърна.

След конференцията вече не видях този странен учител. Бе си отпътувал за селото гдето учителствуваше.

Сега, след толкова много години, споменът за много мои тамошни колеги избледня, но за него остава все така ясен, все така хубав. Сякаш още чувам думите му — на който и край да сме на света, ако ние пазим и живеем с този завет, ние сме жители на това селище. И отново пред погледа ми се разтилат огреяните от слънцето люлеещи се жита и никъде граници . . . никъде предели . . .

ВТОРА МАЙКА

Бях на шест години, когато изнесоха майка ми обкичена с цветя и облечена в най-хубава бяла рокля — и после тя никога не се върна. Малкото ми братче също бяха изнесли по-рано от нея, пак обкичено с цветя. Помня, че тогава майка ми много плака. И то никога не се завърна.

Аз останах самичка с татко, който заран отиваше на работа и се прибираще вечер късно. Идваше

една жена да извършва домашната работа, но аз знаех, че тя е чужда и не можех да се привържа към нея.

Когато излизах на улицата да играя, а това бе почти постоянно, чувах децата да говорят за майките си, да разправят, какво им купили, ушили, а аз няхах майка — и когато се връщах дома, горчиво плачех.

Вечер, когато се връщаше татко, аз плачех и го молах да имам мама. Той ме пригръщаше и плачеше заедно с мене.

Така мина дълго време. Когато постъпих в училище ми беше още по-тежко. Аз виждах, как другарките ми ги изпращат майките им до улицата, преглеждат дрешките им, а мене татко ме обличаше, т. е. аз се обличах, той само ме поглеждала и караше да бързам да не закъснея. И мен ми ставаше все по-мъчно и по-мъчно и копнежът ми да имам майка растеше заедно с мене.

Когато децата си приказваха и някое запитваше за мене, сякаш беше необходимо най-напред да кажат: — Не, тя няма майка. Тези думи ме пробождаха и обикновено отивах някъде да плача.

А жената, която работеше у дома, постоянно ме плашеше, щом като, според нея, нещо не съм послушна, с масехата. Тя винаги ми викаше високо да чуя, че когато дойдела тя, втората ми майка, тогава щяла съм да видя и разбера. И в моята малка душица се преплитаха и страх, и копнеж по тая майка, която, чувах, че щяла да дойде незнайно за мене от гдето.

Моята майка аз твърде малко помнех, освен все над леглото на по-малкото ми братче, което боледуваше постолнно и затова тя никога не ме милваше и целуваше, а аз тъй много жадувах някой да ме помилва, както виждах да гаят и целуват моите другарки.

Моите тетрадки никой не преглеждаше. Татко, още преди да му покажа решените си задачи, ми казваше: — Добре, добре, много добре — и бързаше за нещо, а аз пак плачех и нямаше кой да ме утеши.

Веднаж татко ми отпътува и го нямаше повече от две седмици. Бях вече във второ отделение. Връщах се един ден от училище, а жените от улицата ни, ме посрещнаха с думите:

— Имаш майка, татко ти ти доведе майка!

Едва не се вкамених от вълнение. „Майка! О, как съм копняла ден и нощ за нея! Но коя е тя? Каква е тя?

И аз полетях изведнаж като стрела към дома, да я видя.

Когато влязох в двора, татко ми, облечен в новия си костюм, ме посрещна и искаше да ме целуне, но аз, горяща от нетърпение, го запитах:

— Къде е мама?

— Там, въщи.

И аз, без да чакам, се втурнах в стаята на татко. Там видях една млада, много, много хубава жена, не жена а момиче.

— Ти ли си моята мама? — попитах я плахо аз.

— Да, аз съм — каза ми тя, дойде при мен, пригърна ме и ме помилва по косите.

Аз я гледах с широко отворени очи и сърцето ми тупаше тъй силно, като да изхвъркне. — Мама, мама, имам си вече мама — си повтарях непрекъснато на ума аз.

Татко в това време дойде при мене и ме попита: — Харесваш ли мамичка?

— О! Да, много, много — казах аз и в тези си думи изглежда съм вложила всичкия ентусиазъм на сърцето си, защото те и двамата се засмяха и ме помилваха.

През целия ден аз търсех случай да ѝ кажа за нещо „мамичко“ — и цялото ми сърчице трепереше от радост.

Тя ме оми. О! колко отдавна не е бивало това, облече ме с нова хубава рокля, която бе ми донесла, нови чорапи и аз отърчах на улицата, където се бяха събрали много деца и жени и извиках в изблик на радост:

— Вижте, вижте, и на мене мамичка, какво ми донесе.

Те, жените, ме оглеждаха, приказваха, но аз нищо не чувах и не разбирах. Пред очите ми бе светлата, хубава, много хубава майка, която ми бе донесла много подаръци, освен новите рокля и чорапи.

Вечерта не помня кога и как съм заспала с блажената мисъл, че си имам майка, но утрината никога няма да забравя.

Както спях, усещам, че някой ме целува по челото. Отварям очи и виждам нея, хубавата ми мама. Какво изпитах в тоя момент от тая тъй хубава целувка, не мога да опиша с думи, само помня, че аз обгърнах шията ѝ с ръце и плаках, много плаках. Тя също плака, не зная защо, но ме целува, много ме целува, а аз не исках да се отдела от нея.

Оттогава тя ме изпращаше до пътните врата, посрещаше ме с десетки въпроси, как и какво сме имали в училището, преглеждаше ми тетрадките, изпитваше ме за уроците и ме милваше, галеше, целуваше.

И всяка сутрин тя идваше в моята стая да ме събужда с целувка по челото, като ми казваше: — Мило дете, време е за училище. — Но аз никога няма да забравя оная първа утрина, когато в полусън почувствувах устните ѝ на челото ми, а заедно с това и чувството, че моята майка се завърна...

ЛЪЖЛИВА КЛЕТВА

От три дена съседите на Хаджи Дима изничаха из стоборите, гледаха през прозорците на къщите си и се мъчеха да разберат, какво става у стария Хаджия. Всички предугаждаха нещо важно, но какво? Жените през плетовите се събираха, шушнеха и кимаха към Хаджи Димови.

— Ще го годяват май, тъй се вижда.

— Ще го годяват, ама коя ли горката ще изгори! У, у — не е лесно, мари, не е лесно. Дума да не ти проговори, гласа му да не чуеш.

— Е, барим ще рахатува. Пари, имоти, колкото щеш — обади се Радка сиромашката от другия край на плета.

— Ти пък, мари, опуствало му имането и парите, когато като с дърво ще живееш.

— Я, вижте, булка Иваница излиза от Хаджи Димови — забеляза Митювица, — Я, каква се е пременила, като за сватба.

— Мари, Иванице, къде бързаш? — викнаха жените из един глас.

— По работата си — махна им Иваница с ръка и леко звъннаха сребърните ѝ гривни.

— Има, има нещо — думаха си една на друга съседките и се разотиваха, защото бобът щеше да изгори на огъня.

След пладне у хаджи Димови запищя гайда, а подир малко и кавал заизлива медени звуци. В двора и край пътя около къщата се бе събрало, кажи речи, цялото село. Из големите стаи шетаха булки. Моми пременени черпеха гостите.

В приемната стая седяха най-видните селяни от селото и се веселеха като си подаваха голямата па-

ница един на друг. Хаджи Димо ги подканяше често. Зачервеното му от вълнение лице бе обляно в пот. Едничък син женеше. И хем му бе драго, хем сърцето му се свиваше. Ами ако се откаже момичето? Доведоха го уж само да се видят с момчето, после поискаха да го сгодят, а най-после решиха да ги оженят набързо. Не пуснаха момичето да излезе от двора навън. Какво не ѝ показаха, какви жълтици, гризни, обици, алтъни, сандъци пълни с черги, само да се съгласи. Не е лесно момиче да се задоми с такъв човек като неговия син, той сам го виждаше, но годините преминаваха, утре може да се търкулне да умре, кой ще се погрижи за това момче, което не може дума да продума, което е готово хапката от устата си да даде на този, който му я поиска. Кой ще се втурне да работи за този имот? Ще го разграбят роднините... И Хаджи Димо избърсваше потното си чело, като въздъхваше дълбоко.

Гайдата засвири на двора. Младите моми и момци извиха кръшно хоро. Излезе и Хаджи Димо да ги погледа.

— Де да е жива баба Димовица — мисли си той — да се порадва и тя. Син женеше, син — шепнеха устните му, а пък желязна ръка стискаше сърцето му. Но тоя син не водеше хорото, до него не тропаше младата невеста — и сълзи избликнаха от старческите му очи.

Скачаха и викаха момците, а до тях в кръшен смях потропваха момите. Жените, насядали по камъните, ги гледаха и си приказваха. Децата се гонеха измежду играещите и насядалите.

— Видяхте ли Хаджи Дима? Проплака горкият — обърна се една невеста към насядалите жени край нея, всяка от които държеше бозайниче.

— Ще проплаче ами, не е лесно.

— Хе, стари грехове плаща — обади се най-възрастната от тях. — Тежко на момчето, а още по-тежко на момичето. Видяхте ли я? Капка! Хубост невиджана. През три села ходили да я вземат. Добра била. Като го видяла, разтопило ѝ се сърцето, жал ѝ станало за него и решила! А тукашните, никоя не се реши.

— Ами как ще се реши, като знаят бащиният му грях и ги е страх клетвата да не мине в друго коляно.

— Да бяха почакали поне светата неделя!

— Как ще почакат, ами ако се раздума?

— Наистина, не е лесно. Сиромаш да е, ама да ти продума. Тежко на тая мома, гдето взима глух и ням човек!

— Ех, заради бащината си клетва пострада това момче.

— Каква клетва? — попита булка Димитра, която скоро бе дошла от друго село.

— Каква клетва ли? Нима не знаеш? — учудиха се в един глас две-три невести. — Попитай баба Яна да ти разкаже, тя с очите си е видяла всичко.

Баба Яна, седнала на един камък до тях, като си чу името, веднага се обърна.

— Ти невесто, мене питай. Ние с хаджията сме израсли от деца, гдето се казва. Всичкото им знам. И крава да се отели, и на воденица да отидат, и някому да прилошее от тях, все моята майка викаха. Бог светлина да ѝ дава! Тоя Пешо, когато онемя, аз бях родила Петранка. Те са, кажи речи, връстници с него. Бащата на хаджията беше голям чорбаджия още от турско. Хаджията като млад, обичаше да походва, да попива, да се весели. Затова не хващаше окото на баща си.

— Ще пропилее имането тоя син — думаше си той и взел, че поскрил в една делва жълтичките си. А другия имот го поделил още приживе на всичките си чеда по равно. Добре, ама хаджията и булката му подушили гърнето и една нощ го изровили изпод бялата черница. На сутринта олелия до Бога. Реве старецът, бащата на хаджията. Събра се махлата да гледа. И аз взех Петранка на ръце, та излязох да видя, какво става. Реве старецът и вика:

— Отидоха париците ми! . .

Събра се челядта му да видят, каква е работата. Всички хвърлиха съмнение в хаджията. Той ги е откопал,

— Не съм, та не съм — вика той и се кълне като врачка. Такъв му беше адетът, да се кълне като жена. Но никой не му вярваше. Баща му беше разумен човек, и като подойде на себе си, му каза:

— Слушай Димо, ако си ги вземал, халал да ти са. Пак за тебе и братята ти съм ги оставил. Кажи ми само ти ли си ги вземал, да не бедя хората.

— Не съм — викна хаджията — не съм. — До него стоеше Димовица с малкия Пешо на ръце. Той се обърна и каза:

— Ето жена ми, ето и детето ми, ако съм ги вземал, в детето си се кълна — да онемее и оглушее.

— Стой, не думай, сине — викна старецът. — Млък, не казвай такива страшни думи, че не знаеш, в какъв час ги казваш.

— Не ме е страх мене от часове — позакашля се хаджията.

Всичко, като че ли с нож се преряза. Млъкнаха хората и взеха да се разотиват. Хаджията преви гръб, сякаш под голям товар и се прибра вкъщи. Всички сетиха, че стана нещо страшно и си отидоха по работата. И какво, не се минаха три дена и лютата клетва го стигна. Разболя се малкият Пешо.

Къде не ходиха да го лекуват. къде не търсиха лек за него, но пустият огън го изгори. Едва го отърваха от гроба и като се посъвзе, не можеше думичка да продума, а беше годинка и половина. Пък моята Петранка на девет месеца, но тя ми е трето дете, а Димови дълго си нямаха деца и Пешо им беше първата рожба. Ето такива работи стават по света — заключи баба Яна — да си знае човек езика, на лош час да не го отпуща . . .

— Тъй мариј — думаха жените една през друга — в лош час всичко се случва.

Чу се тъжна плачевна песен на кавала. Гайдата пригласяше. Някаква болка се вмъкна в сърцата на всички. След малко една врата се отвори и двама ергени изведоха едно момче, хванали го под мишци. Булка Елена с запретнати бели ръкави носеше паница с вода.

— На, пийни си, ще ти мине — казваше тя на момчето.

— Кое е това момче, мари?

— Братчето на булката.

— У-у, горкото!

— Прилошало му, плаче, не може да се отдели от нея. Нали са сираци, без баща и майка, само нея си има — заразправя Пенка всезнайката, както я наричаха в село. — Като момиче нарежда, разплака и булката, и цялата къща. Не се делило от нея. — Не може — каже — да се върна на село самичко . . .

Някои от невестите, дошли от други села, забърсах с престилка насълзените си очи.

— Така е то, мъчно е кога се дели човек от своите — продума булка Димитра. — Мъчно му е за сестра му.

— Как да не му е мъчно. Че да бяха живи майка им и баща им, за глух и ням ли щеше да се жени мома като гълъб?

— Ех, Божа работа.

— Божа, ами Божа! Хаджията чак на Божи гроб ходи да моли за прошка. То лошото лесно става, но мъчно се поправя.

— Ще почва венчавката — каза някой и всички се размърдаха.

Голямата приемна бе препълнена с гости. Пред една маса бяха сложени потребите и до нея сам поп Костадин с епитрахила чакаше да почне работата си. Пред него стояха изправени младоженците.

— Пък хубав ма — шепнеха си една друга жените. — Какви очи, какви вежди гайтани. Да му се ненагледаш.

— Хубав, ама я виж, какъв е приbledнял!

— Ех, и ти да си на неговото място!..

— То се знае.

— Да не беше тоя кусур, момите да са се изпокарали за него.

— Пък кротък инък, милозлив!..

— Ами пък и тя, каква хубост. И младо, мариий, младо!

— Е пък и гладно не се седи. Само с гола хубост не се живее — сопна се пак Радка сиромашката, която бе успяла да се нареди на най-личното място.

— Ти пък все гладно... От жалост се съгласило момичето.

Дядо поп започна и всичко утихна.

Очите на младата булка се отправиха нагоре. По нея и другите моми и невести погледнаха към небето и трепет премина през сърцата им. Ако да би станало чудо! И много устни прошепнаха тиха молитва..

От очите на хаджи Дима течаха сълзи, които не успяваше да избърше с ръкава си. — Ако ще Бог да стори чудо, мислеше си той. Кога ли ще го про-

сти Господ? Себе си да бе проклетл тогава, а не това чедо хубаво. Езикът да му бе изсъхнал преди да бе изрекъл страшната клетва. Ама не се стига. На внуци и правнуци ще разпраща, лъжлива клетва да не изричат, за пусто злато да се не мамят. Че пустото злато с пари се купува, но Бог се с пари не подкупва и от лъжливи думи хас не струва...

Мисли си така дядо Хаджи и гледа младоженците. Де да му проговори този хубав син сега. Нали е чувал, че в приказките е ставало някога това чудо!

Венчавката се свърши, Кавалът и гайдата подхванаха хоро. Момите и момците излязоха на двора. Старците се черпеха за здравето на младоженците.

Минаха се дни, месеци. Селото се почуди с дядо Димовата снаха. Едни я коряха, други я благославяха, но от голямото и преголямо имане на хаджията и половина не остана. Работна, разумна и угледна бе младата невеста, но повярва мълвата, която се носеше за светия човек в планината и придума стария хаджия да отидат при него. И за чудо, послуша я той и отидоха. Оттогава, раздаваше невестата имането и сам дядо Димо ѝ помагаше, като се молеше, дано е Бог милостив и клетвата му остане до първо коляно. Така ги научил светият човек, да дават и раздават имането, взето с лъжливата клетва, на бедни и сиромаси. Че сиромашката радост и благодарност, като достигнат до Бога, жив ходатай ще му бъдат и лютата клетва няма да премине в друго коляно.

Един ден дядо Димо заплака от радост — роди му се внуче. И когато то растеше и почна да гука, да си обръща главичката, като го повикваха по име, а по-късно да казва и първите сладки думички, от плещите на дядо Хаджи се смъкна голям товар. Господ му бе простил, И той чу тази прошка чрез скъпия глясец на милото внуче!

ДЕЛБА

Една сутрин цялото село ахна и занемя в почуда. Петима братя се бяха сбили, петимата сина на дядо Ставри за пусто имане. Имане, което се под глава не носи в гроба, имане, което молец го яде и ръжда разяжда.

От два дни бе починал дядо Ставри, ала тялото му не искаше баба Ставревица да положи в земята, докато не дойдат синовете да си вземат сбогом и да се простят с баща си. Трите дъщери бяха на село задомени, но синовете бяха изучени и живееха в града.

Пратиха им хабер веднага да дойдат и ето снощи пристигнаха един по един.

Разплака се баба Ставревица, като ги видя, излязоха сестрите с черни кърпи и зачервени очи да целунат ръка на по-стари братя.

На сутринта съмнало не съмнало, синовете на дядо Ставри поискаха книгата от старата майка, за да видят, на кого какво е оставил бащата. Ала дядо Ставри склопил очи неочаквано. Вечерта се навечерял, легнал и заспал. През нощта баба Ставревица чула, че дядо Ставри изпъшкарал изтежко два-три пъти, но кой да му мине лоша мисъл — той замлъкнал и тя пак заспала. Като станала на сутринта, какво да види, дядо Ставри се вкоченясал. Разплакала се баба Ставревица, заудряла се по колените, разтичала се да извика от горния кат най-малката си дъщеря Виолетка. Събрали се всички. Дошли и другите дъщери. Повикали селския фелдшер да го прегледа, да не би да се е задушил нещо или да е само примрял, но той поклатил глава — с дядо Ставри било свършено. Надошли съседите. Бабите носели

китки с цветя завити с кърпи — за мъртвец така се носи завито, и си казвали една на друга: — Блазе му на стареца, такава лека смърт. Где всички така да си отиват от тоя свят, а то какви мъки прекарват, докато душицата им се откъсне от тялото.

Отиде си дядо Ставри и не остави поръка, как да се подели голямото му и преголямо имане. Знаело се, че има и гърне с жълтици, но къде е заровено и самата баба Ставревица не знае.

Едни предполагат в мазата под голямата бъчва със старото вино, други — в нивата, гдето вечер играе огън, колкото човешки бой, а трети — в голямото лозе под бялата череша.

Има още имот много — ниви, лозя, градини и голяма къща в долния край на селото, построена нарочно от дядо Ставри за синовете и снахите, когато дойдат през лятото да летуват. Но всеки иска лозето с бялата череша, нивата, гдето играе огънят и старата бащина къща.

Всяка от жените на дядо Ставревите синове изпрати мъжа си с девет поръки: прави що прави, да не отстъпя за нищо от заровеното в земята имане.

Събира се цялата челяд в стаята при мъртвеца. Свещите горят, препращават и осветляват восъчното вкаменяло лице на стария. Едното му око сякаш се е поотворило и той, като че ли гледа синовете си, които не дочакаха да изпратят тялото му, а бяха почнали вече да се карат и заплашват едни други. Братята не отстъпваха, но и сестрите също. На всички гърнето с жълтиците бе влязло в очите и им пречеше да видят, че са родни братя и сестри. Пустото злато, в камък обърна сърцата им, да не сетят и познаят, че в жилите им тече еднаква бащина кръв.

Селяните, от които се криеше гърнето със златото, ги съветваха да теглят жребие. — По-добре ще е — казваха те — отколкото да грабнат колове и

да се изтрепят. Но те не искаха. Всеки се боеше, че ще се падне не на него, а на другия. И караниците и заканите се усилваха от минута на минута.

— Чедо — плачеше старата майка — какво не ви остави баща ви, какви науки не ви изучи, за какво се карате още? За всички ви има...

— То не е твоя работа — изкряска най-старият син — Не ни се бъркай сега, че...

— Лозето, лозето — викаха всички — така им се втълпи — сякаш дяволът им го втълпи в ума и те наскочаха едни срещу други с вдигнати юмрупи, със зачервени очи. Братята се бяха разделили на две и се нахвърляха едни върху други. Писнаха жените: — Мале, избиха се! Дотърчаха съседите да ги разтърват. На старата майка ѝ прилоша.

Окото на мъртвеца се отвори, като че ли още повече, но налитащите братя не го виждаха.

В ръката на един от братята блесна нож и го надвеси над главата на по-малкия си брат.

— Олеле, избиха се — извика някой.

Изведнаж някакъв далечен гръм и светкавици раздраха небето.

Свещите, които бяха по ръцете на стареца паднаха на земята и ръката му махна във въздуха.

— Мале!!! — писнаха жените, които видяха това. Ножът се отпусна от разтрепераната ръка на брата и падна на земята. Паника облада всички. Къщата се разлюля и запука. От стените и тавана започна да пада вар. Нечуван рев идваше като че ли от дълбочините на земята. Всички се втурнаха един през друг и вратата стана малка и тясна.

Вън бе тъмно и валеше пороен дъжд. Като обезумели се гледаха всички.

— Какво бе това? Краят на земята ли дойде? Второто пришествие ли настана? Земята трепереше

под нозете им, къщите се люлееха навсякъде, пукаха и ха, ха, ще паднат.

Едни от жените се втурнаха да търсят децата си, други паднаха на колене на двора, дигнаха ръце към небето и викаха:

— Боже, смили се над нас! Боже смили се над нас!

Земята притихна, но на всички се струваше, че тя още потръпваше. Братята, бледи, като въсък, стояха с наведени очи.

— Боже — викаха селяните — проплака небето, разпука се сърцето на земята и тя ревна с всичкия си глас, като видя родни братя да се избиват над бащиния си труп. Не дочакаха да сложат костите му с мир в земята, не дочакаха молитва да му прочетат, за далечния път да го изпроводят... И мъртвеца се смая, та вдигна ръка да спре обезумели чеда...

— Такъв, какъвто е станал сега светът — думаха си старите жени една на друга — няма да ни държи Господ. Ще се разтвори някой ден земята и ще ни погълне. Огън ще пусне от небето да ни изгори, че ний братя с братя се бием и трепем за нищо и никакво!

— Не, не ще ни търпи Господ вече — клатеха глава жените — не ще, че всички сме тръгнали наопъки. Забравихме и род и почит, забравихме и Господа съвсем. Боже прости ни — допълваха те и пребраждаха без нужда забрадките си отново.

— — — — —
След обед дъждът престана. Разведри се небето и огрея слънцето. Цялото село изпрати дядо Ставри.

Когато се завърнаха, в къщата на дядо Ставри не се чуваше ни глъч, ни шум. Сестрите шетаха, братята приказваха с гостите, но никой ни дума

не спомена за делба и имане. Като че ли всеки от тях разбра най-важното, че имане се под глава не носи, а си остава тук. Какво взе баща им? И какво щеше да стане с имането, ако се бе съборила къщата от земетресението и ги затрупаше? Можеха под тежките греди да се задущат, можеха и да оживеят с изпочупени глави, крака, ръце, може и око да им се извадеше — тогава, за какво щеше да им е това имане? Пак бе благ и милостив Господ, че ги запази живи и здрави...

Три дена софрите се не дигнаха.

— Да си хапнат сиромасите — казваше набожната баба Ставривица.

— Да си хапнат — отговаряха синове и дъщери единодушно, разбрали, че само доброто и сладката дума остават на земята, а всичко друго си отива и поднасяха нови пресни пити, пълнеха паниците с госби и даваха дарове ризи и кърпи...

Тръгнаха си братята за в града и за делба дума не казаха. Говорили бяха с мъдри старци от селото, съветвали бяха се и решили да се не делят, да се ползват общо от имота.

Майка им бе жива — да се порадва и тя на труда на ръцете си и на сговорна челяд. Имот имаше за всички и на сиромаси да раздадат — защо им трябваше да се делят?

Оттогава пример се взема в село, братя и сестри да се не делят, за делба да не говорят, за имот да се не карат...

СИВУШКА

Винаги, когато става въпрос, доколко животните имат съзнание, чувство и разум, пред въображението ми изпъква образът на най-кроткото животно, което съм виждал — една слабичка кравичка — Сивушка, която всички казваха, че има човешки поглед — тъй дълбок и смислен израз имаха очите ѝ.

Помня, бях студент и през една от ваканциите бях поканен от един мой приятел да прекарам лятото у тях на село. Приех поканата с радост, защото обичах да се скитам из горите и планините. А неговото селце бе сгушено в пазвите на красивия Балкан. Отидохме — и това, което ми направи впечатление още на другия ден, бе една слабичка кравичка, която майчински лижеше едно 5—6 годишно момиченце. Когато изказах изненадата си на приятеля си, той се засмя и ми каза, че винаги, когато майка му удряла за нещо сестричето му, то плачешком отивало при добрата кравичка, както я наричаха всички, за да търси утехата ѝ. Сякаш бедното кротко животно го разбираше и почваше майчински да го утешава, като го лизваше по челцето или по бузите. И детето много често играеше около нея, като при стара приятелка.

Но не само малката Минка търсеше дружбата на кравичката, всички махленски деца я обичаха и вечер, когато я връщаха от ливадите, където я пасеха, виждах главата ѝ обкичена с цветя, или венец около малките ѝ рога. Тя вървеше скромно, тихо, сякаш съзнаваше честта, която ѝ правеха децата и се стесняваше от това.

Майката на другаря ми, като видя интереса, който показвам към Сивушка, ми разказа, че макар и слабичка, тя раждала най-здрави и силни теленца

и давала, по чудо, много мляко. Сякаш тя давала всички си живот и сили на малките си четириноги деца, а за себе си оставяла толкова, колкото да може да преживее.

Кой знае как, и аз се привързах към тая малка бедна кравичка. Често си слагах ръката на челото ѝ и я милвах, а тя ме гледаше така умно, че ми се струваше, че ме изучава — нали никога по-рано не бе ме виждала! По-после тя смени своя изпитателен поглед с друг, по-дълбок, в който, без да искам, прочетох симпатия.

Понякога, когато всички биваха заети с работа, аз и Минка отивахме в планината, а Сивушка кротко пасеше край нас.

Вечер, когато се разделяхме с нея, аз си слагах ръката за милувка на главата ѝ, а тя се обръщаше към нас и нейните умни очи ни следеха с тих поглед, докато вратата на обора се затваряше.

Един ден казаха, че приближава храмовият празник на селото — „Св Неделя“. Аз не обърнах внимание на това, но когато след няколко дни научих, че по този случай — за празника — Сивушка ще бъде жертвата, сърцето ми се сви от жал.

Сивушка била вече стара... и слабичка... Още малко и съвсем щяла да бъде негодна за работа...

В деня на жертвоприношението исках да се махна от село. Бог знае защо, не можех да понеса смъртта на това кротко животно. Взех раницата си и когато минавах през двора, видях един селянин да извежда Сивушка, вързана с връв, за да я заведе в двора на храма. Сърцето ми се леко сви. Аз се доближих до бедното кротко животно и сложих ръка на челото ѝ. Погалих я за последен път... На ндния ѝ рог още стоеше венчето увехнали цветя, което децата бяха сложили предния ден, връщайки се от ливадите.

Селянинът дръпна връвта, аз прекарах пак ръката си по челото ѝ и тръгнах. Когато бях направил няколко крачки, обърнах се — като че ли някой ме викаше. Останах като закован на мястото си. Сивушка, въпреки опъването на връвта, бе извърнала към мен глава и ме гледаше. И в тези очи имаше толкова мисъл, толкова чувство, че сетих, как очите ми овлажняха и аз като ѝ помахав за сетен поздрав ръка, тръгнах към планината...

Когато привечер се връщах, случайно минах край двора на храма. Там още гореха огньове, над които имаше няколко казани. Наоколо по тревата бяха насядали селяни и селянки. Други раздаваха в паници от това, което имаше в казаните.

Бедната Сивушка, след като бе работила цял живот, като бе дала живот на толкова теленца, като бе давала толкова много мляко — след като бе раздавала цял живот живота си, тя най-после тихо и безропотно даде и тялото си.

Помня, че всичките махленски деца говореха с оживление за Сивушка. Тя сама била наклонила главата си, когато ѝ забили ножа в гърлото. И ни рев, ни звук, ни стон...

Очите на децата заблестяваха и в този блясък се виждаше всичката онази жал, към бедната тяхна приятелка, която не веднаж бяха довеждали с венци на главата в селото.

Но от всички най-много жали за Сивушка малката Минка. Тя с дни ходеше в обора да я търси и плачеше безутешно за нея. Тогава аз отивах, вземах я на колените си и се мъчех да я утеша, като ѝ разказвах приказки за Сивушка.

Бог знае защо, споменът за Сивушка гнетеше и мене дълго време. И често си мислех, когато един ден се представим всички същества пред Господа

Вишни за съдба, не зная кого би турил Той отдысно Си — дали нас, които Му правехме жертвоприношение, като убихме Сивушка, или бедната слабичка кравичка, целият живот на която бе постоянна жертва, дори и самата ѝ смърт.

НИНА

Врабченцата плахо прехвъркваша и кацваша по парапета на балкона, после се спускаха бързо, грабваша по една голяма троха хляб, хвъркваша отново и кацваша на някое близко дърво.

Нина ронеше трошици с белите си дълги пръсти, а сърцето ѝ трептеше от радост, че врабците са се опитомили и вземат трошици още в нейно присъствие. Най-голямата ѝ радост и най-приятна забава напоследък бе да рони трошици на гладните врабци.

Когато мъжът ѝ се връщаше за обед, тя с възторг започваше да му разказва за малките си хвъркати приятели. Той я слушаше и ѝ се радваше.

В един студен, мрачен есенен ден тя пак бе излязла на балкона да рони трохи на врабците. Няколко по-големи късчета хляб се търкулнаха по бетона и паднаха долу на плочника. Нина се наведе над парапета и погледна по улицата. Погледът ѝ бе привлечен от три дечица; двете бързо събираха късчетата хляб от земята и ги подаваха на малко момиченце, което с една ръка държеше престилчицата си, гдето пускаха хляба, а с другата поднасяше парченце хляб до устата си.

За миг Нина остана неподвижна, после се отдръпна, за да не я забележат децата. Тя отиде в

кухнята, взе едно голямо парче хляб и го пусна долу. Децата възкликнаха от радост и се затичаха да го вземат.

След това тя влезе в стаята, застана зад прозореца и проследи децата. Те постояха още малко, поглеждаха към балкона, после си тръгнаха. Като завиха зад ъгъла на голямата кооперация, гдето тя живееше в хубав апартамент на втория етаж, децата се изгубиха от погледа ѝ. Тя изтича в друга стая, към улицата, по която възвиха децата и ги видя да влизат в малката къщица, съседна на кооперацията.

Нина се почуди, че никога до сега не бе забелязала тая малка къщица в усойното дворче засенчено от голямата кооперация.

Като седна на стол пред наредената вече трапеза, тя се замисли. Събирането на хляба от тия дечица я бе развълнувало. Отметнало бе някаква завеса пред очите ѝ. Тя живееше в светъл, слънчев дом, имаше в изобилие всичко, а до нея няколко дечица чакаха, като врабчетата, късче хляб, за да утолят глада си.

Нина не бе преживявала лишения и никога, в малкия провинциален град, гдето бе израстнала, като дъщеря на заможни родители, не бе виждала такава нищета. Може би тя не съществуваше там, а може би само Нина не бе я забелязала. Пък и где ли би могла да я види? От училище вън, на кино, на театър, у другарки, които живееха охолно като нея — где би могла да види такава гледка.

Наистина, у тях често идваха жени, на които майка ѝ даваше разни вързопчета, но това съвсем не интересуваше Нина. Понякога майка ѝ я запитваше, ще носи ли още някоя рокля и, ако отговорът беше „не“, Нина никога вече не я виждаше, но бе толкова заета с други мисли, че и на ум не ѝ идваше да пита майка си где изчезват нещата, които не ѝ трябват.

Когато свърши гимназия, тя мечтаеше да замине да следва. Но още същото лято се запозна с Валентин и следването остана само мечта.

Тук, далеко от родителите ѝ, той се грижеше да я обгради с всички удобства, правеше всичко възможно тя да не почувствува някакво лишение. Отначало тя прекарваше дните си в непрекъснато очакване на своя съпруг, после свикна с отсъствието му през работното време, почна да чете, но времето без него пак ѝ се виждаше пусто. Та се чудеше, с какво да го запълни. Не познаваше никого в големия град, пък и да би се запознала, съпругът ѝ бе дал да разбере, че не му е приятно да излиза сама. Той се страхуваше от познати и приятелки, от журовете, гдето се събираха млади дами и господа.

Един ден, в началото на есента, тя трепна от уплаха, когато чу, че някой тропна по прозореца. Обърна се и видя малко врабче, което се бе ударило о стъклото. От този ден тя почна да им хвърля трошици.

Съпругът ѝ, много по-възрастен от нея, бе доволен от невинното ѝ занимание с врабците и, за да я насърчи, сам проявяваше особено внимание към нейните малки, гладни приятели.

А сега тя видя, че гладуват не само врабците, че гладуват и хора, които ние отминаваме, без да подозираме глада им.

— Тинке — обърна се тя към слугинята — кой живее в малката къщица долепена до кооперацията?

— Чувам, че някой кашля там — отвърна слугинята, като се мъчеше по погледа на господарката си да разбере, дали трябва да говори за хората в малката къщичка с пренебрежение или със съчувствие. Когато разбра, че госпожата ѝ сериозно се интересува от тия хора, тя разказа подробно, че там

живеят мъж и жена с четири деца. Тя ги познавала, защото нейният приятел и бащата работели в една и съща фабрика. Но бащата се разболял и го уволнили. Майката ходела да работи по чуждите къщи, но не всякога ден намирала работа, а шестте гърла чакали всеки ден храна от нейните две ръце. Макар още млад, бащата не можел вече да работи, а възнаграждението, дадено при уволнението му, отдавна свършило.

След обед Нина отиде в една странична стаичка, отгдето се виждаше стаята, гдето живееше семейството на уволнения работник. Едното стъкло на прозореца бе счупено и залепено с книга. Тя постоя, погледа, но в стаята на съседите бе тъмно и не се различаваше почти нищо. А пък в малката стаичка стана студено и тя побърза да се върне във всекидневната: там бе просторно, топло, светло...

— Тинке — извика тя слугинята — иди доведи тук дечицата на съседите.

— Ама, госпожо, те са кални, цял ден се влачат по улиците... Какво ще направят тук?

— Ами ти, Тинке, откъде си?

— От село.

— Там няма ли кал?

— Има.

— Ами тогава? Иди по-скоро ги доведи.

Тинка излезе, без да може да проумее, какво става. — Какво са я прихванали тая заран моята госпожа? — мислеше тя. — Не си гледа работата, ами седнала да се грижи за тоя и оня!

— Странно — мислеше Нина — това момиче е уж от народа, а не милее за него. Тук, в тая стая биха се стоплили не три, а десет деца. Как не съм се сетила до сега за това?

След десетина минути слугинята доведе трите дечица, които се държеха за ръка и гледаха плахо на-

около си. Дрешките им бяха вехти, ръчичките подути и зачервени от студ.

Нина погледна момченцата, после погледът ѝ се спря на малкото момиченце със сини очички и светлоруси къдрици, които се подаваха изпод червената плетена шапчица. То се държеше за братчето си и поглеждаше ту него, ту Нина, която стана и отиде при децата.

— Где е майка ви? — попита тя.

— Пере у едни хора — отговори по-голямото момченце.

— А татко ви, какво прави?

— Лежи. Той е болен.

— Студено ли ви е?

Децата се спогледаха, но не казаха нищо.

— Гладнички ли сте?

Двете момченца наведоха засрамено глава, а момиченцето се усмихна и очичките му светнаха.

— Как е името на сестричката ви?

— Росица.

— Гладничка ли е Росица?

Малката пак се усмихна и ситни бели зъбки се показаха зад устничките ѝ.

— Ела, Росице — посегна да я пригърне Нина, но момиченцето се държеше за братчето си и не мръдваше.

— Елате по-близо всички! — сети се Нина, като видя, че децата още стоят до вратата. Те пристъпила плахо.

Нина накара слугинята да измие децата и да им сложи да закусят.

Докато се хранеха, Росица се обръщаше от време-навреме и се усмихваше на Нина. След като се нахраниха, децата станаха по-свободни. Нина им намери играчки, почнаха да разговарят и след един час малките бяха вече като у дома си. Росица се

настани на коленете на Нина, галеше се и се смееше радостно.

От този ден трите дечица, а понякога и по-голямото им братче, когато не беше на училище, идваха при Нина и оставаха по цял ден. Тя им даваше играчки, купи им бои, няучи ги да рисуват.

Майката скоро дойде да благодари, трогната до сълзи. И тя беше руса и синеока като Росица, само че бе вече състарена от грижи и труд.

С неизказана радост Нина разказа на съпруга си за новите си приятели, като го помоли да изпрати на село, в чифлика на свекъра ѝ, болния баша. Бащата бе изпратен на село и след една-две седмици беше вече много по-добре.

Наближиха коледните празници. Нина непрестанно мислеше, как да зарадва новите си приятели. Срещу Рождество Тинка се преобрази на бялоброд дядо Коледа, който носеше цяла торба подаръци.

Нина бе разказала на децата за дядо Коледа, така че те го чакаха с нетърпение. От малката стаичка Нина наблюдаваше със съпруга си, какво става в малката къщица.

С голяма тояга в ръка, Тинка пристигна и потропа на вратата на къщицата. После, с престорен глас извика, че дядо Коледа пристига. Децата се развикаха от радост, майката излезе и покани дядо Коледа. През прозореца ясно се виждаше, как дядо Коледа раздава подаръците, а децата скачат и се радват около него. Майката изтриваше радостните си сълзи и се смееше заедно с децата.

— Скъпа моя — каза Валентин, като пригърна Нина — това е най-хубавият бъдни вечер, който съм прекарал в живота си.

Когато я целуна, почувствува, че страните ѝ бяха мокри от сълзи. И тя, като бедната майка, се бе радвала със сълзи на очи с радостта на децата.

ЗОВЪТ НА РАВНИНАТА

Наоколо му се извисяваха все мощни върхове. Ношта бавно мятеше тъмното си було над тях, а звездите една по една потрепваха като елмази на небето. Той стоеше всред скалите и се взираше някъде в далечината към обширната равнина, която не виждаше, но ясно чувствуваше зова ѝ. Каква неизразима тъга, какъв непреодолим копнеж към тая необятна равнина, която протягаше сякаш към него невидими ръце!

Часовете минаваха. Луната се показва иззад скалите и обля със сребриста светлина всички околни върхове. А той продължаваше да стои там, между канарите, неподвижен, с поглед впит в далечината.

Защо планината му е чужда и далечна а равнината — родна, близка?...

Колко пъти, като дете, лягаше на земята всред росната ливада и, притаил дъх, чуваше сякаш огромното сърце на земята. Това сърце туптеше с обич към него и към всичко живо. Не тя ли откърмаше на своята гръд всички земни твари? Той се чувствуваше неин син и неведнаж, в дни на горчива болка, бе плакал, притискайки се о нея и ѝ бе изказвал всичката си мъка. Той знаеше, че тя го чува и тъгата му се топеше и изчезваше.

Как обичаше да ходи той из тая просторна равнина в ранна пролет, когато снагата ѝ е покрита с безброй цветя. В нея отвсякъде бликаше живот, изобилие и радост... По-после, когато житата залюлеят златни класове, той с радост виждаше, как тая майка земя стократно връща вложеното в нея.

Колко пъти бе ходил той из натрупаните снопи и бе вдъхвал изпълнения с аромата на зряло жито

въздух! Този въздух хранеше душата, сърцето му...

В тихата нощ той ясно дочу зова на равнината:

— Ела, върни се при мен...

Някаква безименна тъга се разля в сърцето му и безумният копнеж по равнината ставаше все по-силен и по-силен.

Когато избяга от бащиния си край, той се бе зарекъл никога да не се върне... никога да не помисли за мястото и хората, които му бяха причинили толкова страдания и скръб...

За хората той, наистина, не пожали и сърцето му не проплака по тая, заради която забягна. Но равнината, светлата и обширна равнина, го зовеше ден и нощ. Тя се промъкваше в сърцето му и го викаше:

— Върни се! Върни се! Върни се!

Там земята беше, наистина, жива, нейното сърце, наистина, туптеше и го призоваваше...

А тук скалите бяха голи, канарите пусти и горите го приемаха като чужденец.

Той не помнеше майка си, земята бе негова единичка майка. Тя го викаше сега, зовеше го всяка нощ.

Времето минаваше, копнежът по равнината ставаше все по-мошен, по непреодолим... Една нощ, когато нейният зов бе изпълнил цялото му сърце, той тръгна. Стъпките му сами го отведоха към равнината. Цялото му същество се изпълни с тиха радост, душата му запя песента на необятната шир:

— Бъди благословен роден простор!

Цял ден прекара той на върха, отгдето се виждаше равнината, а привечер стъпките му отново поеха нагоре... Но в душата си той отнесе светлия образ на родната шир.

ЧУТА МОЛИТВА

— Не е за добро — думаха си съседите едни на други — не е на добро, гдето тия хора са се вдигнали така едни срещу други. Какъв род бе, какво нещо, а като влезе дяволът под кожата им, настръхнали са едни срещу други като диви звярове.

— Не е за добро — клатеха селяните глави — не е за добро това, дето баща е грабнал вила срещу синове, а синовете за нищо и никакво се нахвърлят върху баща си. Като дядо Гено и баба Мина нямаше едно време — дом, ниви, лозя, всичко в тях бе най-първо наредено. А сега, вместо песните, които се чуваха преди, клетви и ругатни се разнасят. Снахите да не видят свежървата, старата майка се е обърнала във вещица — кълне и проклина младите си невести и левенти синове.

Старият Гено като вълк дебне из къщи и дворовете, а синовете като зли кучета се хвърлят върху него.

Смаяха се селяните. Придумваха ги, говореха им. Ала те не чуваха от нищо. Не искаха да се помирят.

Кой пищов тъкмеше, кой забил нож в пояса, като най-върли врагове се гледаха помежду си едни-други.

Нивите пустееха, лозята се оронваха необрани, овоцията презряваха по дърветата — никой не ги поглеждаше. Умразата бе се вгнездила в сърцата им, заслепила бе очите им и не гледаха друго, освен как един на друг да се нагрубят и напакостят.

— Ще се случи нещо в тоя дом — казваха старите жени — не излиза на добро, кога дяволът размъти главите на един род. Докато не заровят някого няма да се укротят дядо Геновите синове и снахи.

Хората в празник отиват на Бога да се помолят, а в дядо Генови грабнали вили, тояги, налитат едни на други, и цяло село ще се събере да ги разтървава за срам и присмех. Язък за такъв род, който бе за пример и показ на селото по-рано.

И за какво вдигаха тия крамоли? Гдето се казва за нищо и никакво. Някоя от снахите ритнала чехлите на старата, друга лиснала вода та напръскала някого и от дума на дума, стигаха до клетви и бой.

— Дяволът си няма работа — шепнеха си жените — само търси да скарва хората, но ще се случи нещо... Бог да пази... — и се прибираха по домовете си.

И наистина, случи се.

Една нощ съседите на дядо Генови скочиха от постелите си разтревожени — излязоха по дворовете. — Боже, какво е това! Письци и олелия от дядо Генови. Разтичаха се хората да видят, какво има. Ще се изпотрепят тия хора.

Пак се скарали. Скарал се старият Гено с най-младия си син, че невестата откъснала от ашлатамата круши под прозореца на баба Мина, която за първи път раждала круши. Да се чуди човек, че за такива работи могат да се скарат хората. Ама кога е влязъл в тях рогатият и крушата като камила голяма се вижда.

Скарали се, този викал, онзи викал, най-после като стават и двамата, та като се вчепкат... Грабнал младият пищова, лъснала в стария камата, писнала младата невеста. Събудила се от писъка 6 годишната Минка, която била заспала. Като видяла ножа в ръцете на дядо си, изпискала, паднала и не мръднала.

— Пукна му се сърчицето — викнала майката и се хвърлила върху рожбата си. Изпуснал стария

Гено ножа, захвърлил младия пищова и вдигнали Минка примряла. От усничките ѝ, гдето ги захапала с зъбките си, капело капки кръв.

Пищяла майката, първата ѝ рожба била — Отиде детенцето ми. Отиде милото ми детенце!

Като чула старата свекърва, обърнало ѝ се сърцето — тя това дете от всички най-много обичала. Та и кой ли не го обичаше. То беше хубаво да му се не нагледаш. Ония руси къдрици, ония сини очички като небето, бяло личице, също на майка си прилича. А умно, хитро, добро и великодушно, да се смаеш. Старите го заплюваха да не урочаса. От цялият дом само то като че ли спомняше за преишния род на дядо Гено с тихата си и добродушна усмивка. . . Само него всичките снахи обичаха и на него никой ръка не вдигаше че с всички беше благо и услужливо. Мъдро бе като старица, добро и хубаво като от рая излязло — тъй го знаеха и в цялото село.

Лежеше Минка и очи си не отваряше. Дотърчаха и другите снахи и синове на дядо Гено. Жените ревнаха, мъжете — наведоха глави, децата, които се бяха разбудили — хлипаха.

Баба Мина, седнала на земята до леглото, гдето се беше изопнала Минка, тупаше се по коленете, триеше рукналите си като река сълзи с престилката и редеше и се вайкаше.

Пратиха веднага за фелдшера, други за жени баячки — и по чудо, като че ли дяволът се пукна. Снахите една през друга тичаха, услужваха, коя с каквото можеше, като че ли никога не са се карали.

Дядо Гено навел глава, седеше до краката на бялото като мъртвец детенце като вкаменен.

— Прости ми, Боже, че стар човек си загубих акъла — шепнеше на ум молитва той. — Ти мене да беше ударил, мене да беше халосал, та това дете

невинно да си е живо и здраво... Боже, прости ми, Боже, прости ми... — продължаваше той еднообразно и не искаше да мръдне от пред краката на детето.

Дойде фелдшерът, прегледа Минка, поклати глава и каза: — Пратете за доктор в града, опасно е — и триеше той безпомощно ръце пред това хубаво дете, притворило очите си. Голямото му чело, по което падаха светли къдрици, бе бяло като мрамор.

Дойдоха баби, които лекуваха с незнани сили, разтвориха си бухчичките и извадиха зелени панички с китки босилек.

— Уплаха е, голяма уплаха е това — казваха те — едва не му се е пукнало сърцето или пък да си глътне езика.

Куршум му ляха, на три места различни му баяха, но детето лежеше ни живо, ни мъртво. Слаб дъх едва повдигаше гърдичките му и показваше, че душичката му не е още излязла.

Мина се пладне, мина се вечер, Минка не мръдваше. Извървя се селото да я види и да приплаче край нея.

Всички казваха, че това е Боже наказание. Че кавги и крамоли само това докарват и тайно се молеха да не ги сполети и тях такава напасть.

На другия ден дойде лекарят от града, откъдето го доведоха двамата по-стари братя на Минкиния баща. Лекарят извади слушалката си, прислуша почти вкамененото телце, клатеше глава, после му сложи инжекция. Цялата челяд на дядо Гено се бе събрала и бе се обърнала само в очи, които следеха очите на доктора, да познаят, да разберат, какво ще стане с Минка.

— Три дена — каза той — три дена може да изтрае, но не повече. Сътресението на нервната система е много силно. Сърцето едва е изтраяло...

Жалко за такова хубаво дете!.. — и той не довърши, защото хълцанията на едва съдържашката се майка се обърнаха в плач, плачът в писък, а по нея и другите снахи и зълви.

Затупа се баба Мина по колените.

— Боже, Ти ни наказа! Ти ни наказа, че бяхме се изумили! Боже, Ти ни наказа!.. Аз да бях пукнала, та това дете да е живо. Боже, това дете сърпето ми откъсна — нареждаше тя безспирно.

Лекарят я смъмра кротко, но тя не чуваше не искаше да разбере нищо.

Дядо Гено никои не го видя и не го чу втория ден. Разтичаха се синовете да го търсят и го намериха в плевника коленичил и тъй плаче и се моли. Моли се за прошка, загдето на стари години се изуми и си изгуби акъла, та го връхлетя такава напаст Божия. Минка, най-любимата му внучка, Минка, която той наричаше, че прилича на Божията майка по хубост и доброта, тя, която бе най-свидна на сърцето му, сега лежеше изтегната като мъртвец. И защо? Защото той бе грабнал камата. И срещу кого? Срещу този левент син, който Бог му бе дал, който му бе гордост пред село. И Бог се почуди на тая бащина кървожадност, махна ръката си от него и го прокле.

Като го видяха синовете, разтопиха се сърпата им, сълзи изпълниха очите им и те грабнаха старата бащина ръка, целунаха я и молеха за прошка.

Като го изведоха на двора, селяните се смаяха. Стопил се бе за една нощ старецът, побелял бе съвсем. Очите му се бяха изплакали. Смъкнал се бе до вчера издръжливият дядо Гено. Развърза той мазна кесия, която носеше винаги в пазвата си, извади от нея златни наполеони и дава на доктора.

— Всичките ще ти ги дам, господине, само върнете в живот детето.

— Парите не дават живот дядо. И цялата земя да ми харижеш, пак не ще даде живот на детето, ако не изтрае голямото сътресение. Каквото мога да направя, ще го направя и без пари, защото ми е жал за това хубаво дете. Но твоите жълтици не помагат сега.

Разплака се дядо Гено като дете. Захвърли кесията, която цял живот висеше на шията му. Събраха се старци край него да го тешат.

— Господ ме прокле — каза той, Господ ме прокле, че аз стар човек, на звер се бях обърнал.

Шетаха и ходеха снахите и дъщерите на баба Мина, тичаха една през друга да услужват каквото трябваше, и в цялата къща бе тихо, тихо! Само понякога се чуваше да изплаче някой, да писне майката по отиващето си дете.

Втори ден превалияше, а Минка бяла като мрамор лежеше изопната не мърдаща. Който я видеше казваше, че такова хубаво дете не е виждал. Като че ли то на смъртното легло хубавееше, за да откъсне с по-голяма болка сърцата на тия, които бяха причина за прекъсването на нежния и млад живот.

Докторът блеше над малката главичка и слагаше от време на време инжекции, но животът си отиваше от малкото красиво телце.

На третия ден, който лекарят бе определил за края на земния живот на Минка, всички се бяха събрали в голямата стая гдето на бяли завивки лежеше мраморно бялото тяло на детето.

Родът на дядо Гено бе голям — много синове и дъщери имаше той, много снахи и зетове и още по много внуци и внучки.

Глас не бе останало у младата Минкина майка да плаче, сълзи не бяха ѝ останали на очите.

Докторът отново сложи инжекция на Минка, но тя остана неподвижна като камък.

— Свърши се — каза лекарят — повече не може и той разтвори безпомощен ръце.

Тогава старата баба Мина стана.

— Рожби — обърна се тя към всички — рожби мили и драги, сгресихме пред Бога. Прошка искам от вази, до като Минка е още тука, прошка да искаме от Бога всички. И като падна на колене баба Мина викна колкото и глас държи.

— Божичке мили Божичке, ако ми чедото върнеш на живот, в стъпките ти, Боже, ще вървя. Зла дума няма да кажа, клетва няма да изрека. Чедата си Боже няма да хокам. Земя ще Боже да стана по мене всички да ходят и на всички Боже ще казвам в мир и сговор да живеят. Върни ми Боже чедото, от снахи прошка ще искам. . .

В стаята всички се разплакаха. Минкиният баща коленичи до майка си и през сълзи продума: — Моли се мамо, моли се, дано ни Бог чуе, дано ни върне детето.

До него коленичи майката, а до баба Мина дядо Гено сне калпак и не коленичи, а падна на земята. След него един по един всички колиничаха и с общ глас, сълзи и плач молеха. Молеха да се смили Бог и върне живота на Минка. Чувахе се треперящия глас на дядо Гено да обещава мило и драго, да дава имане и добитък на сиромаси да дава клетв пред Бога, че гласа си няма да повдигне за зла дума и хула. Ще в мир и сговор да живее с цяла си челяд.

Всички молеха, всички обещаваха пред Бога че, по нов път ще тръгнат, по пътя към Бога, само да ги чуе и върне живота на малката Минка. Докторът, който гледаше тая неவிждана до сега от него картина, бършеше сълзите които не можеше да сдържи.

Всички в един глас плачеха, молеха и обещаваха.

И като по чудо вкаменелото тело на Минка се размърда, ръчичките ѝ се протегнаха и тя разтвори небесните си светли очички.

— Мамо, мамо — чу се слабият глас на Минка.

— Боже!!! — викнаха в един глас всички и удариха чела о земята.

Разхълцаха се отново всички. Прегръщаха се братя, целуваха се снахи и зълви от радост. Майката се хвърли върху оживялото си дете... което Бог ѝ върна...

Дядо Гено го вдигнаха синовете му и го положиха да легне, че голямата радост му взе силите сякаш...

От тогава минаваха дни и години. В дядо Генови се чуваше само радосният глъч на децата, песните на младите и кроткия глас на баба Мина. Минка растеше нежна като лилия с кротка усмивка и неземна хубост — жив образ, на великата Божия милост...

— На добро се обърна всичко — казваха селяните на дядо Гено, като гледаха сговорната му челяд и разработения му имот.

— На добро се обръща всичко, кога се хората обърнат към Бога — отговаряше той с блага усмивка.

ТРИ ПИСМА

Мила Ели, през тази седмица, когато прекарвах през съзнанието си, моите близки и познати, на които бих могла да поверя мъката си и същевременно да получа съвет, спрях се на тебе. Не зная защо ми се струва, че в дадения случай, ти би могла най-много да ми бъдеш полезна.

Спомням си колко много си ми говорила и писала за хубавия си семеен живот и колко много си се хвалила със свекърва си. Трябва да си призная, че някога малко обръщах внимание на това. Естествено е, мислех си аз, да си щастлива, щом имаш за съпруг човека, когото ти така много обичаше. Също естествено е да се хвалиш и със свекърва си — нали тя е майка на този, когото обичаш? А ето, колкото времето минава, аз виждам, че ти може би владееш някакво особено изкуство, за да можеш да си създадеш един такъв красив живот, какъвто ми го разказваше не веднъж, когато си бивала у нас на гости.

А аз, какво да кажа? Само това, че в много работи се горчиво разочаровах. Всичко най-красиво и хубаво, което си бех мечтала като момиче и което исках да приложам като жанена, се провали. Може би наистина, твоята свекърва е благородна и добра жена и затова така много и двете сте доволни една от друга. Но тук при мене, случаят е много труден, и как ми е мъчно за това.

Да знаеш с каква радост дойдох в този дом! Да знаеш колко много обичам човека, който ми даде своето име! Заради него бях обикнала всичко, което беше негово близко. Обикнала бях и сестрите му и братята му, дори и познатите само от това, което ми беше говорил той за тях. Всичко, за което той милееше, милееш и аз! А майка му!.. О, майка му ми се струваше, че я обичам най-много от всички.

Мислех си, ще целувам сребърните ѝ коси, ще милвам отслабналите ѝ от труд и грижи бузи и всичко ще бъде хубаво, хубаво... Аз ще работя, а тя ще се занимава със своето плетиво. Но, мила Ели, как всичко излезе обратно на това, което мислех! Когато отидох в новия си дом толкова много се радвах. Ето ме нова, млада домакиня

Ще имам свободата да наредя по свой вкус и както аз разбирам домакинството си.

— Майко — обръщах се аз към свекърва си — ти си седи, аз всичко ще направа.

Наистина, тя сядаше, но след малко отиваше и се захващаше за някаква работа.

— Майко — повтарях ѝ аз — ти си вече стара, стой, почивай си, аз всичко сама ще свърша.

Тя се обръщаше, поглеждаше ме, оставяше поетата работа и отиваше на двора. После се връщахше и почваше да приготвя лука, да бели картофите за приготвяване на обета.

— Още е рано — казвах ѝ аз — като привърша тази работа, ще приготвя обета.

Но тя като че ли не чуваше и продължаваше да работи. Тогава аз мълквах. След някое време белейки картофите почваше да ми разказва как ги обичал Асен. Когато бил малък, най-много обичал пържени картофи . . . Как веднъж от бързане си изгорил езика. И така заприказвала се, искаше пак, както някога да изпържи тя картофите. А аз знаех и разбирах, защо искаше да направи това. За да може, когато Асен се завърне, да каже, че тя ги е приготвила. Трябва да си призная, че това ме дразнеше. А Асен! Лицето му цяло грейваше в усмивка и казваше, че картофите са чудесни . . .

През моето сърце минаваше сянка. Асен сякаш чувствуваше това и похваляваше яденето, което бях наготвила аз. Той винаги го познава, защото се различава много от вкуса на майчините му гостби.

Минаваха дните. — Боже мой, мислех си аз — докога старата ще ми се меси в домакинството.

— Майко — казвах ѝ меко аз — вкусът на Асен е променен . . . пък и защо да се мъчиш? Ти седни, аз ще приготвя всичко. . .

Нямаш представа Ели, каква радост изпитвам всичко сама да си приготвя. Да сложа бялата покривка на масата, да наредя чиниите и да чакам да се завърне Асен от работа.

Трябва да ти кажа, че с време успях да отстраня свекърва си от кухнята. Но уверявам те, с това не можах да имам онази хубава пълна радост, която очаквах. Свекърва ми мълчи, нищо не казва. Тя даже не се противи вече на нищо и не се прави, че не чува. Веднага оставя работата, която съм и казала да остави. Но в това мълчание има нещо страшно тежко. Надоволна е. Но Боже мой, защо? Това недоволство тегне като облак над цялата къща и потиска душата ми.

Когато Асен се връща за обед или вечеря, той поглежда към майка си, поглежда и към мене и сяда мълчалив на масата. Понякога си мисля, че и той е неблагодарен като майка си. Какво иска повече от мене? На обед се зябелязва, как той оказва някак, като че ли съвсем случайно внимание към майка си. Тогава тя веднага просиява. Тихото и съсредоточено в себе си лице се озарява от невидима светлина. — Ето — мисля си — вечната история на майка и син. Тази жена никога няма да ме обикне. Напразно си мечтаех неговата майка да бъде и моя. Тогава, да си призная, че понякога в ъглите на очите ми се събираха сълзи, които Асен сякаш не виждаше, докато бивахме тримата. Едва когато се прибирахме в спалнята за следобедна почивка, той ставаше ласкав и нежен. И искрено да си призная, само неговата обич, нежност и хубавата топла ласка са едничката ми радост и щастие сред горчивините на живота ми.

Сега съм бременна. Асен не може да намери начин, как да изкаже радостта си и нежността му

няма край. Аз също се радвам... Но понеже не всякога съм добре, Асен взема момиче, за да ми помага.

Преди старата казваше, че работи за да ми помага, но сега съвсем е излишна помощта ѝ. Имам си момиче, следователно, какво остава на нея? — Нищо! — само да си почива. Но тя какво прави, мислиш? Нарочно става сутрин рано и почва да мете двора. И зная, само за да я види Асен, който обикновено става по-рано от мене. Тогава чувам, как Асен се шегува с нея, говорят си... Веднъж, когато повдигнах завесата на прозореца, видях майката с най-щастливия израз на лицето ѝ, какъвто никога дотогава не бях виждала. След като си излезе Асен, казах ѝ меко:

— Майко, защо ставаш толкова рано, почивай си сутрин. Без това, знаеш, че момичето след тебе втори път мете бетона. Ти си вече стара, съвсем естествено е да не можеш да го изметеш така добре. Тогава, Ели, стана нещо необикновено... бих казала страшно. Лицето на старата се сгърчи и, като впери пламнал поглед в мене, каза с горчиво остър тон, че не е толкова стара, колкото я мисля... искаше още нещо да каже, но изведнъж избухна в плач и си влезе в стаята. На обед каза, че ѝ е лошо и не слезе в обедната. Това беше демонстрация. Асен като видя, че майка му я няма, сви вежди, но като разбра, че може да ме омъчни, веднага се засмя и беше много весел и ласкав през време на обета, както изобщо не е бивал напоследък. Но веднага след обета се качи горе при майка си и прекара следобедната си почивка при нея вместо при мене, както правеше обикновено. Аз се почувствувах страшно сама и плаках много. Когато Асен трябваше да отиде на работа, той дойде, пригърна ме, целуна ме за довиждане и сякаш не виждаше сълзите ми. Оттогава е страшно тежко, Когато описях на майка ми

всичко това, тя ми каза, че свекърва ми е груба и неблагодарна жена, и че Асен не се показва на висотата, на която трябва да бъде. Че той не трябва да бъде майчин син, но сериозен мъж.

Ето, близо една година вече и трябва да ти кажа, въпреки че работя, че се старая и грижа за всичко, все още не съм се почувствувала истинска домакиня. Старата макар и да мълчи, със самото си мълчание като че ли ме прави да се чувствавам чужденка в собствения си дом. А това е страшно, ужасно страшно. И като си помисля, как съм мечтала да живеем всред обич, не мога да не плача над мъртвите си мечти. Ужасно ми е тежко, Ели. Ти си ми братовчедка и елничка моя сестра, с която съм израсла от детинство. Ти ме познаваш много добре, кажи ми, аз ли съм виновна за нещастieto на дома ми? Зная, че в същност не е кой знае, какво нещастие и че има много и много страдания в света. И аз тъкмо с това се утешавам, но все пак...

Пиши ми, моля ти се, веднага. Ти си разумна и вярвам да можеш да ми дадеш известна светлина и съвет.

Поздрави добрата си свекърва, мъжа си, а на тебе и на трите ти сладки дечица много, много целувки.

Анна.

Мила Анна, цолучих ти писмото и всичко разбрах. Отначало исках да ти напиша много дълго писмо, но после помислих, че е по-добре да те покана да ми дойдеш на гости за две седмици. Без това, толкова пъти си се канила да ми дойдеш на гости, но още досега никога не си сторила това. Казах на Богдан, той удобри идеята. Децата, като научиха, много се зарадваха. А старата ми свекърва веднага се разшета из къщи да помага на чистенето,

да не би гостите да заварят непочистено. Така че всички сме в очакване. Богдан взема грижата да ходатайствува пред Асен да те пусне за две седмици при нас, макар да знае, че ще му бъде малко мъчно на Асен да се отдели, дори и за малко време от тебе.

Друго няма да ти пиша повече, защото ще те очакваме още от часа, когато пусна писмото. Телеграфирай ни, за да излезем на гарата да те посрещнем. Много поздрави на Асен, майка му, а на тебе много целувки от всички ни.

Елисавета.

Мила Ели, може би за цял живот ще ти бъда признателна за поканата ти да гостувам у вас. Трябва да ти призная, че у вас прекарах рядко хубави дни. Сякаш душата ми си отпочина и възроди... Това което видях, никога няма да го забравя. И сега каквото и да правя, все си мисля, какво ти би казала, ако бе на моето място, какво ти би направила в този случай. И тогава те виждам весела, с чудно хубава усмивка на устните, а край тебе се суети старата ти свекърва като вярно куче, което не може да се отдалечи от своя господар. Ти прощавай за сравнението, но то пак е от стария ми живот и от стария начин на гледане на нещата. Сега вече съм друга и трябва да ти призная, че промяната у мен стана благодарение на гостуването ми у вас. Във влака до като идвах насам си преповтарях всичко, което ми беше казала. И най-вече това, което ми бе казала никога да не забравям — че всеки има нужда да се почувствува необходим. И че да го лишим от възможността да се чувствува такъв, то значи да му отнемем възможността да живее.

Колко е право това, едва сега го разбрах, когато бях при тебе. Ти имаш всичко, което аз мечтаех да имам и няхах въпреки всичките ми усилия. И

разбрах, защото аз го исках насила, а на тебе ти се даваше с радост.

Гледах те, ти не си много по-голяма от мене, а всички във всичко питаха тебе. Това отначало, ме изненада много, но после разбрах. Най-добре го разбрах, когато молеше свекърва си да свърши някоя работа и тя мърмореща, че то къщната работа се никога не свършва — но щастлива, че все пак я считат за човек и то човек още необходим, тътреше полувдървените си крака, бързаща да свърши възложената ѝ работа. Но най-чудното ми беше, как ти имаше доверие да повериш най-малкия си син на нейните треперящи ръце. Боже мой, какво доверие имаш ти в тази стара жена. И когато веднъж ти казах това, помня, твоите очи ме изгледаха със странно очудване и после ми каза: — Тази стара жена е моя майка и майка на децата ми. Тя знае много повече да обича от всички ни нас тук. И уверявам те, че нейните треперящи ръце по-здраво стискат детето ми, отколкото моите, защото аз знам, че тя го обича повече от себе си...

Когато си дойдох тук, сърцето ми трептеше. Как ли да започна новия живот? Из целия път си мислех, не съм аз, а Ели. Да, Ели съм. Ето, Ели се връща вкъщи. Какво би направила Ели, след като се е завърнала от двуседмично гостуване. И, наистина, не бях аз, която се завърнах тук, а сякаш ти, Ели, се завърна заедно с мене, в мене. И когато скочих от влака и най-първо пригърнах свекърва си, която тихо, полунавела глава, стоеше до Асен и когато, влезли вкъщи, засмяна я попитах има ли нещо наготовено, че умирам от глад, все не бях аз... Сякаш ти, Ели беше в мене и аз те наблюдавах. И нямаш представа, как всичко, като по магия се промени. За първи път видях устните на свекърва ми да се усмихват, а очите ѝ да греиват в светлина.

Вечерта Асен нямаше предел на своите ласки и нежности. Той бе така доволен. А аз заспах, и уверявам те, заспах за първи път щастлива и за първи път почувствувах, че съм у дома си. Разбрах, че там, в другата стая лежи будна в нощта моята майка...

Оттогава, при различни случаи, когато трябваше да се справям с нещо, аз отново идвах мислено у вас. Тогава виждах децата да играят с други деца в градината и как ти, макар и отдалеч, вземаше участие в игрите им с възклицания, удобрения или насърчения. Виждах старата ти свекърва да чисти ориза и как после, подавайки ти го, казва: — Ех, все още не съм остаряла, че да съм безполезна. Щом още мога да чистя ориз, значи, добре съм, държа се.

— О, разбира се, майко — казваше ѝ ти — ти никога няма да остарееш. Ето, че оризът е очистен.

— Но ти, Елке, го прегледай, дъще, че може някое камъче да съм пропуснала. Пък нали знаеш, камък ли е, косъм ли е, все на Богдана ще се случи... И тя се впускаше да разказва, кога как се е случило да си намери косъм в чинията. Как веднъж схрускал едно камъче, но нали зъбите му били яки като пили, нищо не му се случило. А когато бил жив, Бог светлина да му дава — мъжът ѝ, как също като Богдана, все какво има, на него ще се случи. И как веднъж, когато имали гости и тя го черпила, да се случи, черешата в неговата лъжичка да е с костилка. Той глътнал костилката, но всички разбрали, защото той бил строг и не обичал разсеяността. А на нея ѝ идвало да потъне в земята... Виждах те Ели, да я слушаш с внимание. И особено, когато започваше да ти разказва за детството на Богдана. Когато те попитах, не се ли отегчаваш, ти се засмя така хубаво. Тогава видях благородството на душата ти и възжелав да съм като тебе.

Веднъж ти ми каза, че трябва преди всичко да се цени душата на човека, независимо дали тя е облечена в дрехата на млад или стар човек. И когато размислям върху това, виждам колко мъдра си ти. . . Свекърва ми не може да не забележи промяната, го дължа да кажа, че и аз виждам промяна в нея. И това пак дължа на тебе. Помня, когато Богдан се връщаше от работа от полето, как ти през време на обяда бързаше да му кажеш колко много майка му работи. Просто като млад човек. И фактически това не беше лъжа, защото и аз самата имах случай да видя, че под старческите гърди трепти любящо сърце, което никога не остарява.

Когато се касаеше за някой въпрос, ти никога не забрави да кажеш: „Ще попитам свекърва си“. Аз тъй много се очудвах на това, защото ми се струваше безполезно. Но после разбрах, колко ти си разумна и благородна. Всички знаеха, че ти си домакиня в този дом, защото какво можеха да разчитат на загасващите ѝ очи, на треперящите вече ръце и на полувдървените ѝ крака? Само ти никога не даде да се почувствува това. И тогава видях най-красивото, най-хубавото — ти бе в свекърва си и тя бе в тебе, и че бяхте едно семейство, истинско, семейство, гдето всичко е едно, защото във всички има обич.

Сега разбрах колко жестока съм била, когато нищо не споделях с майката на Асена и я лишавах от възможността дори да работи в собствения си дом. . . Но все пак, радвам се, че имаме занапред дни и години, когато можем да живеем тъй както трябва. Сега ясно виждам, че дребните, наглед незначителни неща, нанизани едни след други, създават добрия или лошия, нещастен живот.

Сега, когато Асен се връща вкъщи и ни види, лицето му засиява. И когато яденето е вкусно, аз

бързам да кажа, че се дължи на това, че мама е взела живо участие в приготвянето му. Бедната стара майка! Тя е щастлива. Разбрах колко малко е нужно на човека, за да е щастлив и колко ние сме скъперници в тези мънички неща, с които бихме могли да го създадем.

Колко много съм ти благодарна за всичко, което научих от теб при гостуването си у вас, не мога да ти изкажа. Достатъчно е все пак да знаеш, че откак съм се завърнала, съм имала най-хубавите дни от живота си. И това дължа на тебе.

Много поздрави на добрия ти съпруг. Все още сякаш виждам неговото обгоряло от слънцето лице, засмяно и озарено от светлината, която блика от очите му, играещ с децата, след като се е завърнал от полската си работа.

Поздрави и милата си стара майка, за която храня най-добри чувства. Приеми също поздрав от Асен и мама, която седи до мене плетейки мъничка дрешчица за малкото гостенче, което очакваме всички с радост.

Много сърдечни целувки на малките палавници и тебе.

Анна.

ДОБРЕ, ЧЕ УЧИ, ДОБРЕ, ЧЕ ОСТАНА НА СЕЛО

Крачеше из стаята дядо Коле и недоумяваше. Защо бе това учене, защо бе това харчене на пари, когато Христо отново ще впрегне воловите и ще отиде да оре, като кога никак да не бе учил. А така ли бе мислил дядо Коле? Така ли бяха приказвали с баба Лала не една зима край огнището, когато от Христа идваха писма от далечна чужбина и им пишеше, че е добре, само малко пари да изпратят?

Всички настояха Христо да се изучи. Най-големият му брат, като същински син го имаше и настоя пред баща си — да се изпрати Христо да учи. Че той навремето си не можа — след него имаше по-малки братя и сестри и трябваше да помага на родителите си. Но ето, Христо е най-малкият, няма за кого баща им да скътва и събира — нека поне той се изучи. И сестрите му, и другите му братя настояха. Не са най-послед сиромаси, дядо Коле има събрани парици — нека го изпрати момчето да се учи, като учението му е по сърце.

Пък и съседите, на които дядо Коле разправяше ядовете си, му казваха:

— Де, дядо Коле, хрисим е Христо, добър е, няма да те посрами. Един ден с него ще се гордееш. Проводи момчето да учи.

В душата си дядо Коле мечтаеше да изпрати Христа да се учи, но тъй, на думи, не скланяше, за да не рекат по-старите му братя и сестри: — Ето на, Христа праща да учи, а нас не иска и до трети клас да пусне да учим. — А и старата, как ли не му говореше, какво ли не му думаше. Сутрин, вечер все за Христа.

— Ти това дете ще го изучиш, или ако не шеш, аз алтъните си ще продам, всичко, каквото имам ще дам, но ще го пратим да учи. Не мога да го гледам да ходи из дворовете като сянка и да жали за това учение.

И пусна го дядо Коле. Пусна го и му даде, колкото пари трябваше да отиде Христо в чужбина да учи. И учи, учи, не бе година, не бе две! Цели шест години. Що пара се пръсна по него. И ето сега, когато да види хаир от учението, той се завърна на село, запретна ръкавите на бялата си риза и тръгна подир ралото. Че за него ли беше хич тази работа? Станал един висок, хубав, деликатен като момиче.

Отначало никой за нищо не го задиряше — нека се порадва момчето на бащиното си имане — думаха всички. — Да си отпочине от това учение. Но когато Христо им каза, че не мисли да отива в града, старците прехапах език, а братята и сестрите закимаха неудобрително глава. — Хич да не бе ходил да се учи, ако ще върви след ралото, че за него учение не се иска.

Един ден дядо Коле, така, издалеко се помъчи да заговори с Христа. Че какво, инженер е, дете се казва, не мисли ли да отиде в града и да се хване на работа. Толкова инженери се наредиха, а за Христа всички казваха, че най-добре свършил, от всички бил най-захвалван.

Христо погледна баща си с хубавите си кадифени очи и, като се усмихна, каза:

— Е, тате, вярно е, мога и аз да си намеря работа, но защо да я търся другаде, като мога да намеря и при тебе.

— А бе, то така е, ама... нали толкова години учи... човек да станеш я...

— Всички са човечи тате, и учените и простите...

Дядо Коле наведе глава и не му каза нищо повече. Право казваше Христо, че всички са човечи, но все пак, не беше всичко в ред. Не беше тъй, както той си бе представлявал работите. Колко вечери с баба Лала, като не можеха да заспят, са си приказвали за Христа — как ще завърши, как ще отиде в столицата, как ще си намери работа. После ще си купи хубава къща и ще се нареди в нея царски.

И не веднъж старецът беше надничал в големите магазини, когато бе ходил в града и гледал хубавите канапета и меки столове.

— Ето, Христо от тия може да си купи. И с меки килими да си постеле стаите. Всичко ще лъщи от хубост... И като се върна на село, има да разправам: — Така и така наш Христо се нареди. Не смея да седна на меките му канапета и столове... То кухнята му от нашата приемна стая е по-хубава.

А сега, с какво да се похвали на селяните? Че Христо разорал нивите му? Та туй и Гено циганчето знае да прави... Не виждаше ли, че селяните му се подсмиваха? А и момите се задяваха с него.

— Ту-у, бре — викаха му те — язък му за учението, като е тръгнал подир ралото. Поне даскал да бе станал... а то... — и се смееха.

А Христо не вдигаше очи да ги погледне. Всичките бяха едни дяволити, едни шегобийци — отвикнал бе на закачките им.

А всичко това лягаше като камък на дядо Колевото сърце. Как си мислеше той, а как стана! Колко моми се канеха преди за него — дъщерите на най-богатите. Но дядо Коле нито една не намираше достойна за неговия Христо. Нали инженер щеше да стане — няма да вземе от село я! А пък сега!!!... Сега какъв ти инженер, бе брате, прост орач и копач си стана. И то поне да не бе доизучил, да нямаше диплом, ами то всичко имаше — нали Хри-

сто бе показал документите си пред братята и сестрите си! Но като не ще да види хаир от учението, това си е!

Минаваше времето. Минаха седмици, месеци, година. Около Христо се събраха всички младежи от селото. Какво ги учеше, какво ги правеше в малкото салонче на читалището дядо Коле не знаеше, но всички почнаха да четат и да се надвесват вечер над дебели книги. Сам Христо имаше пълни сандъци с книги и като свършваше работата почваше да ги разтваря и чете. А и старците го обикнаха. Где какво стане, до Христа ще се допитат. Умен беше Христо, можеше в всичко да ги опъти.

Радваше се дядо Коле, драго му ставаше като хвалеха малкия му син, но все имаше скрита тъга в душата си по несбъднатите си мечти, за голямата къща в града и нейната хубава уредба.

— Не бой се, тате, тук ще я направим — каза му един ден Христо — тук, че и ти да живееш в нея, и да се радваш.

— То вече с мене е свършено — каза дядо Коле — вие младите гледайте да се наредите добре.

Минаха се още година, две и всред селото се бе издигнало хубаво ново училище, нова фурна с баня и пералня. Голямата улица, която минаваше през цялото село стана също като градска — послаха я с хубави равни камъчета — та всеки му беше драго да мине през нея. Много жени и деца макар и пътят им да не беше от там, обикаляха, само и само да минат и вървят по нея. Цялия площад, гдето ставаше хорото, също го постлаха с такива камъчета. Не ставаше вече в пазарен ден през дъждовните дни голяма кал, а също и не се вдигаха облаци прах през лятото.

До малкото тясно читалище издигна хубава жълта сграда с голям салон, гдето младежите често

даваха преставления и свикваха мало и голямо да гледа и се радва.

И всичко това беше благодарение на Христо и само на Христо. Ходеше той в града, събираше се с познати, приятели, след това се връщаше на село и говореше на младите в читалището. Полека край младите започнаха да изничат и главите на възрастните. В сърцата на всички пламваше огнецът на вдъхновението и желанието да постигнат по хубавото, по-чистото, по-доброто...

Селото страдаше от малко вода. Какво им говори Христо, какво им каза, но един ден хората от съседните села видяха Христо и мъжете от цялото село с мотики, кирки, лопати да отиват на Момина ливада, където извираше голям буен извор, който даваше толкова вода, че можеше да се направи във всяка къща чешма. Копаха, работиха, докараха цимент — а нали Христо си беше инженер — всичко си вървеше леко и хубаво. Направиха резервоар, събраха водата и после прокопаха ровове за тръбите, по които щеше да мине водата. Един ден селото осъмна с три хубави чешми всред село, с големи корита. А който искаше можеше и в дома си вода да отведе.

Баба Лала говореше на съседките и им казваше:

— Боже, Боже, тоз наш Христо не стига, че доведе водата пред портите, ами и в двора. Че не му стигна в двора, ами и в кухнята. Че то цял ден да си мия ръцете, няма да ми омръзне. То дето се казва, водата в ръцете ми тече... Какъв човек излезе тоз наш Христо, от леснина по-голяма леснина ми прави. А сега дума и къща ще направи и на мене и на стария, голяма стая цяло да има. — Че за какво ни е — думаме му със стареца — че ние вече сме с единият крак в гроба, гдето се казва, то

за вас младите си правете. Но той не иска и да чуе. И хем ще я направи, каквото каже, не отстъпва.

Наистина направи Христо голяма къща и хубава и слънчева стая за старците. Не може баба Лала да се нахвали на съседките, а дядо Коле на селяните... Сега разбрали, че живеят — разбрали, защо са се трудили цял живот... Да си отпочинат костите им на меко легло и в чиста стая... Че Христо им поръчал бил да не влизат с гумениците направо в стаята... Тоз Христо, тоз Христо, на какви ли работи не ги учи, какви ли чудесии не прави из къщи...

Току бе приготвил Христо къщата и назначиха млада лекарка в селото. И какво, не минаха няколко месеца и тя влезе в новата къща като невеста на Христа. После всички разбраха, че те се познавали от по-рано, но Христо я чакал да се завърне от чужбина... Това бе голяма радост за рода на дядо Коле и за цялото село.

Дядо Коле пак крачеше из голямата си хубава стая и си мислеше: — Не отиде Христо в града, но хубостите и добрините на града докара тука. То чешмите му, то улиците му, радиото, сякаш не си в предишното прашно и кално село. И май и тези селяни, като че ли заразна болест ги зарази — всички като почнаха, че бре нова къщица, бре плочи или цимент пред портите, бре чешма в дворовете, бре градинка с цветя пред къщите, като минаваш, да ти е драго да ги гледаш... Всичко се измени, всичко стана друго... Тия учени, гдето идат, всичко преобръщат. И в земеделието направи промени, и в пчеларството, и в овощарството. Где по-рано такива плодове в нашето село и такива зеленчуци.

Цял ден работиш и драго ти е, а вечер, ако искаш, пусни радиото и слушай свирни от цял свят... И съм се чудил и съм се маел за това радио. Там си говори човекът в София, а аз си стоя тук, на село,

в стаята и го слушам... Чудни работи стават по тоя свят...

И младежите станаха други — работят, правят нещо — опити ли го думат, какво, а вечер се събират в новото читалище и се надвесват над дебелиите книги — гледат някакви картини и чертежи. И аз ги гледам, но нищо не мога да проумея и разбера... Друг стана светът, друг. Вчерашни деца, по-разбират от мене...

— Пък и снахата докторката — не е кат пораншните жени — все наред с Христа. Кроят планове, правят опити — и момите и ергените не се отделят от тях. И току измислили и направили нещо ново в селото — като детски градини, здравна станция, дом за майките и още какво ли не...

— Та сега разбрах. Добре било гдето Христо се учил толкова години, добро било гдето и остана на село, ами аз навремето не го разбрах и проумявах... Но сега да е жив и здрав, да е жива и снахата, па и всички да са живи и здрави — да работят и да се радват на живота.

— Какво си мърмориш Коле — запита го баба Лала, като влизаше по домашни чехли в стаята.

— Мисля си за наш Христа.

— Ох и аз все за него си мисля, че където мина, каквото видя, в него все наш Христа виждам — нали за всичко той тича, подтиква, нарежда. Добре, че остана на село, да видим и ние на стари години, пък и цялото село хаир от него и учението му.
